

ВІСНИК ЖЕРЭАЛД

- VISNYK

Свобода народам!
Свобода людині!

Спілено - політичний місячник

ЗМІСТ

I. Хорольський — „Сам себе б'є, хто нечисто жне”	1
З відозви Головного Командира УПА	2
Е. М. — Малоросійство	3
Олександр Оглоблин — 1709 рік	6
А. Орликівський — Зарисовується на нове Берестя	9
М. Щербак — Святослав Завойовник	11
Михайло Яшовський — Спомин про Т. Шевченка 1859 р.	11
Вадим Лесич — Із Холмського літопису	12
Мих. Лавренко — В житах золотавих	13
П. Кізко — Соціалістичний реалізм — московський винахід	17
Проф. Н. Полонська-Василенко — Нове фальшування історії	20
М. Бутович — Повстання проти гетьмана	24
Ікер. — Про два братні народи	26
Е. М. — Листи до любезних земляків	27
I. Вовчук — Про Сьомий Конгрес українців в ЗДА	28
В. Омельченко — Проф. Н. Полонська-Василенко	31
Бібліографія	32

ОРГАНІЗАЦІЯ
ОВОРОНИ
ЧОТИРЬОХ
СВОБІД
УКРАЇНИ

ВІСНИК

I. Хорольський

„САМ СЕБЕ Б’Є, ХТО НЕЧИСТО ЖНЕ”

В листопаді минулого року Москва зашахувала вчораших своїх союзників, що врятували Імперію у другій світовій війні від розвалу, в найвразливішому вузлі європейської політики. Заскоку не сподівалися, бо ж два політичні землеміри Європи разом зі Сталіном зав’язали берлінського вузла в Потсдамі наперекір будь-якому глуздові, а тимбільше політичному. Вже три місяці берлінське напиняття є в центрі політичної думки світу.

На ХХІ З’їзді імперської КПСС, Хрущов, докладаючи про контрольні цири семилітнього пляну, не забув і про об’єднання Німеччини. Його „дбайливість” зрозуміла, бо економіка, над якою радив З’їзд, в московському царстві була й є похідною від політики.

„В Росії, писав ще Ключевський, момент політичний завжди превалює над соціальним і економічним”

А економіка нової семилітки, за визначенням з’їзду —

„...головне поле, на якому розгортається мирний змаг соціалізму з капіталізмом і ми зацікавлені в тому, щоб в найкоротший час виграти той змаг”.

Головним і вирішним полем змагу є й будуть азійсько-африканські простори, де московська імперія, не приховуючи цього, використовує й плянусь „підтримувати національно-визвольні рухи”. А берлінська напруга є одним із відтинків в розгорнутому наступові Кремля, виграти який надіються здобутками семилітки.

В Берліні Кремль використовує потсдамські рішення, в яких великопростірні землеміри, плянуючи понад державний уклад у світі, перехитрили самі себе, побили. Поділивши Німеччину надвое, залишили на території, відданій в опіку москалям, шматочок Берліну. А тепер Москва ї заграла на німецькій соборності, пропонуючи, щоб дві Німеччини самі розв’язували справу об’єднання, а доки до того дійде, Кремль поставив ультиматум звільнити західний Берлін від окупантійних військ. Самозрозуміло, що не про інтереси німецького пролетаріату думають в Кремлі, а про те, щоб змусити

Захід, що зав’язав собі берлінського гудза, визнати Східну Німеччину, а це вже облегчить в дальіншому створити ще одну „Русь” — німецьку.

Нинішня напруга нагадує стан, що витворився був в Європі у вересні 1938 року. Тоді, десь у вересні Гітлер заявив в берлінському Спорт-палаци:

„Коли до 1 жовтня Судетська область не буде передана Німеччині, я, Гітлер, сам піду, як перший жовнір проти Чехословаччині”.

Погрози перемішувано з обвинуваченням чехів, які, мовляв, чинять звірства над німцями. І погрози тоді вплинули. 29 вересня невтомний миротворець Чемберлен прибув до Мюнхену і в мюнхенському палаці разом з Делад’є, Муссоліні й Гітлером „урегулювали” проблему німецько-польських і мадярських меншин у Чехословаччині. Всі тоді раділи, що мир забезпечено, а Черчіль на заяву свого міністра про вічний мир, сказав:

„Англія мала вибирати між миром і війною. Її міністри вибрали наругу, щоб потім мати війну”.

Хрущов теж погрожує, хоч війни він найбільше боїться.

**

Через двадцять років після того миротворення, що сталося прологом світової війни історія мовби повторилася.

Перший міністер Великобританії, Мекміллен, досвідчений політик і дипломат, щоб перевірити настрої в Кремлі й промацати Хрущова, відвідав московське царство. Не для переговорів вибрався Мекміллен до Москви, а на розвідку, що тривала десять днів і закінчилась комунікатом, в якому хоч нічого й не сказано, але підкреслено бажання шукати виходу з берлінського тупіка. Видно, що Москва схильна тортуватися. В Кремлі знали, що поїздка першого міністра сталася не без відома Вашингтону. Тому-то перед приїздом гостя, Хрущов в Тулі, розперезавшись, виявив всі прикмети хансько-

московської дипломатії. Нехай, мовляв, не сподіваються „лорди”, що ми поступимось. Ні, давайте, зафіксуємо стан, що витворився в світі після другої війни, його ж бо визнає цілий світ. А до отого „статусу” додав, що Берлін капіталісти мусять звільнити, а Західну Німеччину розбройти й невтруалізувати.

При першій зустрічі з британським гостем, Хрущов побачив, що Мекміллен не злякався, а заявив йому, що західні держави однозгідні шукати компромісового виходу й запропонував скликати конференцію міністрів зовнішніх справ чотирьох країн. Така позиція англійської делегації зумовила другу промову, „передвиборчу” в Москві, в якій Микита розправився з гостями за Маяковським: „лордам — по мордам”. І тут-же висловив бажання укласти договір з Англією про дружбу й ненапад — хоч і на вік. На тих самих нотах говорив і Мікоян, вірменський „козак” в Ростові, теж до виборців. Не помогло й це. А коли Мекміллен, відкинувши лисячі пропозиції Хрущова, заявив, що Захід при такій позиції Москви рішений застосувати крайні міри для захисту своїх прав, тоді в Москві пом'якшали. Погодились на нараду міністрів з тим, щоб за нею відбулась зустріч на найвищому рівні, а в нараді міністрів взяли обов’язково участь дві Німеччини, Чехословаччина й Польща — для рівноваги голосів.

Що врадять міністри, не будемо гадати, але шукання зговорення, на що натискав Мекміллен, не віщує нічого доброго для Західу в справі Берліну, з яким в’яжеться цілість європейської проблеми. На зговоренні користатиметься Москва, як то було досі скрізь. Та й поступатись Заходові нікуди. В Кремлі це добре розуміють, тому то Мікоян перед ростовськими виборами заявив, що

„VISNYK” — „THE HERALD”

Published by Organization for Defense of Four Freedoms of Ukraine, Inc.

Monthly except July and August when bimonthly.
Second class postage paid at General Post Office,
New York, N. Y.

I. Wowczuk Editor in Chief

Address: P. O. Box 304, Cooper Station,
New York 3, N. Y.

З ВІДОЗВИ ГОЛОВНОГО КОМАНДИРА УПА

„...НЕПОРОЗУМІННЯ НА ВСІХ НАРАДАХ, КОНФЕРЕНЦІЯХ, ЧЕРГУЮТЬСЯ З УСТУПКАМИ ДЛЯ ВІДХІЛЕННЯ НЕГАЙНОГО КОНФЛІКТУ АБО З РІЗНИМИ „ПРОБАМИ” АТОМОВОЇ БОМБИ, ЧИ ВІЙСЬКОВИМИ ЕКСПЕРИМЕНТАМИ В ПОЛЯРНИХ ОКОЛИЦЯХ. ТА ВСЕ ЦЕ ТІЛЬКИ ГРА, ЩО МОЖЕ ТРИВАТИ ЗОВСІМ КОРОТКО, А МОЖЕ ЗАТЯГНУТИСЬ І НА ДОВШІЙ ЧАС. А ЦІЛИЙ ЧАС ТІСІ ГРИ БОЛЬШЕВИКІ ВИКОРИСТОВУВАТИМУТЬ В ДАЛЬШОМУ ДЛЯ НИЩЕННЯ СВОГО НАЙГРІЗНІШОГО ВНУТРІШНЬОГО ВОРОГА — УКРАЇНСЬКОЮ НАЦІОНАЛЬНОЮ РЕВОЛЮЦІЮ”.

М. П., Липень, 1946.

„...ДЛЯ НЕІ, ДЛЯ УКРАЇНИ, ДЛЯ І ВІЗВОЛЕННЯ І ВОЛІ, — є В НАШИХ ТВЕРДИХ ПОВСТАНСЬКИХ РУКАХ НАША ЗБРОЯ. І ЗДОБУЛИ МИ В НАЙВАЖЧИХ УМОВАХ, ВЛАСНИМИ РУКАМИ НА ВОРОГАХ І ТЕПЕР ДЕРЖИМО ТВЕРДО ТА НЕ КІНЕМО І, ДОКИ НЕ ПЕРЕМОЖЕМО І, ДОКИ НЕ ЗАВЕРШИМО НАШОУ БОРОТЬБИ НОВОЮ, АЛЕ ВЖЕ ПОВНОЮ І ТРИВАЛОЮ ПЕРЕМОГОЮ, ДОКИ НЕ ВІДЧИНІМО ЗНОВУ КІЇВСЬКИХ ЗОЛОТИХ ВОРІТ СВОБОДИ!”

М. П., Серпень, 1946.

„коли західні держави не підуть на мирний договір з Німеччиною . . . вони змусять Советський Союз разом з іншими країнами підписати мирний договір з Німецькою Демократичною Республікою”.

Очевидно, що після такого підписання, берлінський вузол і проблему цілої Німеччини розв’язуватимемо московське командування німецькими руками.

Перспектива більше, ніж сумна, вона трагічна. А початки її поклали політичні землеміри, що плянували проти волі націй створити понаднаціональні потуги. Самі себе перемудрили, а Хрущов тепер ярмаркує в Ляйпцигу, підготовляє по-московському об’єднання Німеччини, закликаючи німців за А. Блоком:

Придите к нам! От ужасов войны
Придите в мирные об’ятья!

Пока не поздно — старый меч в ножны,
Товариши! мы станем — братья!

А если нет, — нам нечего терять,
И нам доступно вероломство!

(Скифи — видання 1958 р., Москва).

Е. М.

МАЛОРОСІЙСТВО

(Закінчення)

IV

Тільки на тлі їмлисто-хиткого, зрадливо-безфоремного, невиразно-обоюдного і, часом, просто юдиного малоросійства можна відчути й зрозуміти, чому саме ім'я Гетьмана Мазепи прошиває ворога, як жагуча стріла, чому це ім'я змушує третіти його, як ту євангельську осику, на якій Юда повісився, чому сама згадка про Мазепу кидає ворога в холодний піт.

Історія наша згадує про річки крові в руйнованім, гвалтованім і ганьбленим р. 1709 Батурині. Історія подає нам, як московським канчуком було зігнано наших єпископів до глухівського собору, щоб там побілілими з смертного жаху українськими устами проголосити „Іващі Мазепі” — фундаторові храмів! — блюзірчу й страшну, істинно-діявольську „анатему”. Це був прилюдний гвалт найздника-варвара, перш за все, над найвищими святощами нації — нашою Церквою, нашою Вірою Благочестивою... І від часів коронованого ката-Петра, якого ліпша частина власного народу, з сином-престолонаслідником на чолі, справедливо мала за антихриста, — протягом двох з половиною століть йде різними способами і з різних сторін оббріхування, оплюгавлювання, оганьблювання, викорчовування й викорінювання найменшого сліду Мазепи й мазепинської доби. Ми досі не можемо знайти навіть вірнішого портрету того, хто, напевно, був за життя портретований десятки разів. О, допоки Росія Росією і Москва Москвою, навіть історіографічної „регабілітації” Мазепи ніколи не наступить, хоч би сталося ще кільканадцять жовтневих чи лютневих революцій! Ворог, якого національний інстинкт — при всім варварстві й дикунстві — був, є і буде найбільш живучий і безпомилковий, ворог, який на жадне малоросіянство, протягом століть своєї історії, ніколи не хворів, — на пункти Мазепи і мазепинства с тотально-непримиримий.

І має цілковиту рацію. Мазепинство бо є з яскравою протилежністю, яскравим запереченням, нещадним демаскуванням і найрадикальнішим ліком саме на Малоросійство. Бо що ж є Мазепинство, як не чинна свідомість Нації і інстинктивно звязана з тією свідомістю полі-

тична і мілitarна воля Націю бути? Навіть за ціну Батурина чи Полтави.

В капітальній повісті Б. Антоненка-Давидовича „Смерть” (в ній чомусь тепер почали шукати порнографії, а не проблеми малоросійства, якій вона в цілості присвячена) є яскрава сцена. Окупаційний комісар-політично свідомий українець, отже змушений грati рою самоотверженого малороса, при ревізуванні сільської школи натрапляє на портрет Мазепи, маскований сусідством портрету Драгоманова. Буря почувань, викликана образом Гетьмана, мусить бути змісця зглашеня, понадто в присутності учителя школи, типового „просвітянина” і „щирого українця”, але політичного сліпця, отже — в істоті своїй — натурального малороса. Сцена, розуміється, кінчиться голосним наказом: в радянській школі не місце одвертій контрреволюції!

А скільки ж то попотів тероризований III Отделенієм віртуоз віршу Олександер Пушкін, щоб протягом рахованих місяців виконати замовлену царем „Полтаву” так, щоб в ній героя Байронівської поеми, за всіма канонами соціалістичного реалізму, представити „злодієм”, про якого —

Немногім, может быть, известно,
Что он не ведает святині,
Что он не знает благости, —
Что он не любит нічево,
Что кровь готов он лить, как воду,
Что презирает он свободу,
Что нет отчізни для ніво.

А пригадується, як ці блюзірчо-страшні і сатанинсько-брехливі рядки, за спеціальними інструкціями міністерства освіти, мусили учні середніх шкіл царської Росії вивчати обов'язково напам'ять і ще півдитячими устами рецитувати вголос. Як, додамо, ці самі рядки мусить вивчати й рецитувати наша молодь нині в школах т. зв. радянської України. А написані ж ці рядки були не яким-будь Сурковом чи Еренбургом, а таки визначним класиком і, можна сказати, Моцартом російської, ним же створеної й розвиненої, літературної мови. Один опис Полтавської Баталії в поемі Пушкіна вартий десятикратної сталінської премії!

Так працювала Машина Малоросійства за царів, зеленцем нищучи й отруюючи україн-

ську душу. І працює, може більш примітивно, але й більш брутално та одверто тепер — з перспективою „освоєння ціліни” в Азії і з тінню нагана на стіні.

V

Як єдиним радикальним ліком на хоробу малоросійства є Державність, так упадок Державності, смерк державницької ідеї і всяка „руїна”, від Руїни XVII ст. почавши, були і є тим ґрунтом, на якім малоросійство виростало, квітло і давало плоди.

Сучасну Руїну, як ґрунт під малоросійство, використовує ворог пляново, безоглядно і спішено, бо „время гаряче”. І було б непростилою, злочинною найвіністю недооцінювати цей факт, або, що гірше, збувати його псевдопатріотичною фразою чи ледачою вірою в автоматизм т. зв. історичного прогресу.

Тут не місце давати якусь дешеву рецептуру. Тим більш, що рецептура та спроваджується зазвичай до того традиційного, спросточеного „просвітленства”, з яким боролися нечисленні представники політичної мислі, люди суверенного національного розуму чи живого національного інстинкту — ті, що спромогалися не зважати на диригентську паличку з-зовні, а дерзати, як писав колись Хвильовий, в тій області самостійно. Напружене творення Духової Суверенності — ось рецепт, що був, є і буде найбільш трудний, але й найбільш істотний і всеобіймаючий. Цей рецепт, доречі, виключає — як найгостріше — імітацію, декламацію, патріотичну позу, барокове „здаватися, а не бути”, як і всіляке „погрожування пальцем в чоботі”.

Коли ми зупинимося на області національного інстинкту, то, ураховуючи всі здобутки науки (з Павловом включно), мусимо признати, що плекання того інстинкту є питанням двох, вельми коштовних чинників: часу і обставин. Це — родина, рамки національного (не етнографічного!) стилю, магія національного обряду, атмосфера національної етики і національної естетики. А в першу чергу — національне поступовання й ділання, бо в області чуття — віра без діл мертвів є, як каже св. Письмо.

Коли ж ми зупинимося над областю національного інтелекту, то автоматично приходимо до поняття знання, ц. т. досліду, студії, виснов-

ків і зформульовань. Наше бо знання не має носити характеру абстрактного, а мусить бути направлена, остаточно, на одержання знаття — отого, власне, приповідкового знаття, якого так часто бракувало землякам, коли то, чухаючи потилицию, вони post factum нарікали: „Якби ж то було знаття!...”

Оце то знаття і є те місце психіки, де національне чуття — в ідеалі — гармонійно сполучується з національним розумом в їх синтетичний вислід: національну волю. Говоримо: в ідеалі. В дійсності, як вчить нас недавній історичний досвід, ці дві основні психологічні категорії, наслідком малоросійського паралічу (і малоросійського розкладу) давали в області чуття — отаманщину (і махнівщину), а в області розуму — мертвій, отже завжди спізнений формалізм, ялову „принципіальність” (а не творчу зasadничість) і ті чи інші „дискусії” в скалі від „високого рівня” аж до Гоголевої повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Нечипоровичом...

Саме усвідомлення собі комплексу малоросійства — було б вже значним кроком вперед, так само, як поставлення діагнозів є початком лікування.

В своїй величезній мистецькій і інтелектуальній творчості саме Микола Гоголь, тепер канонізований „русський пісатель” і якби пралорієнтильний досі матеріал для студій над розкладом національної психіки і переходом її в стан малоросійського гниття. Життєвий шлях Гоголя і його психіка — українця перелому епох — зробили те, що він, який, в зударенні з Петербургом, спалахнув був майже революційним націоналізмом (листи до М. Максимовича) і р. 1836 фактично емігрував, — наслідком надломлення характеру та данайської „помочі” і недвозначної „опіки” уряду — почав „пропагандово” плутати Русь і Россію. А в ч. I „Мертвих душ” несподівано посадив нашу, історичну Русь на московську „тройку” з москалем-„ямщиком”.

Так Гоголь фатально (і, певно, несподівано для самого себе) стався фундатором міту Росії-Руси, а — політично — дав під Малоросійство своєрідну, хоч і дуже двозначну „ідеологію”. Та тут не місце на розвинення цієї, важливої для проблеми малоросійства, але бічної теми.

Гоголь, син своєї доби і свого душевно вже напівмертвого суспільства, подав його жахливу (в „Мертвих душах“) панорamu — сміючись, хоч „сміючись крізь сльози“. У нього ще півспівчутлива, півпризирлива поблажливість до пізніх нащадків героїчної Хмельниччини, хоч, одночасно, він, ціле життя працюючи над „Тарасом Бульбою“, старається поставити перед мертвими душами сучасників постаті й чини Козацької Ілляди, в якій брав участь його предок — Остап Гоголь, полковник брацлавський, славний хмельниччинянин і один з найнезломніших мужів доби Руїни.

Але вже тільки трохи молодший сучасник Гоголя, автор вимовного послання „М. Гоголю“ („ти смієшся, а я плачу“) — Шевченко тієї поблажливості не має. Обурення, погорда, призирство, пекучий сарказм: „славних прадідів великих правнуки погані“, „раби з кокардою на лобі, лакеї в золотій оздобі“, „не заріже батько сина... викохає та й продасть в різницю — Москалеві“ — це вже портрети закінчених малоросів XIX ст.

Шевченко перший вжив це слово, за його часів ще зовсім необразливе (ще у 70-80 рр. його писали з великої букви: „Малоросіяне“), саме як слово ганьби й погорди. „А на Україну не поїду, цур їй, там сама Малоросія“ — писав він в однім листі. Так Шевченко поставив діагнозу і зформулював національне каціцтво, якому пізніше Іван Франко дав максимально згущений і, фактично, властивий вираз в „На ріках вавилонських“:

І хоч душу манить часом волі приваб,
Але кров моя — раб! Але мозок мій — раб

Ця формула — належить підкresлити: всеукраїнська і „соборна“ — дана була Франком на самім початку нашого століття. Але це не перешкодило віками культивованому рутено-малоросійству відограти свою фатальну роль у вирішальному трохріччі 1917, 1918 і 1919 років, а, головне, у болюче-змарнованих місяцях весни року 1917.

**

Оскільки Франко ніколи не був, сказати б, загально-доступним і легким до вульгаризації, остільки Шевченко, в короткім часі „потрапивши під стріхи“ (побожне бажання Міцкевича), був завжди предметом особливих за-

ходів і турбот Россії, не менш від Мазепи. Від „лівих“, як критик В. Бєлінський, і аж до генералів тайної поліції — і „громадськість“, і уряд робили все, щоб його спочатку висміяти, а коли це не удалось, то зденатурувати і — при помочі цензури зредукувати до „крестьянського поета“, співця „селянської недолі“ і т. п. В цих заходах свою помічну і не малу роль відограво рідне малоросійство також. Малоросійство бо було в тій акції — малоросізації Шевченка — заінтересоване безпосередньо.

Як вже згадувалося, комплекс малоросійства є складний і заплутаний. Він — в своїй змінливості — має багато облич і сторін. Він часто є замаскований, особливо в останніх десятиліттях, коли, буваючи знаряддям в чужих руках, він зазвичай маскується гопако-шароварництвом, відповідно спростаченою мовою („подделуєця под мужицький разговор“, як каже один з персонажів Винниченка), ховається за лжепатріотичною віршографією і етнографічною патріотикою взагалі. Довгі десятиліття малоросійство, при допомозі чужої поліції, „пристосовувало“ Шевченка. І не без успіху. Лідер воюючого київського малоросійства, славнозвісний Василій Віталієвич Шульгін — не без гордості стверджував ще перед р. 1917, що існує, мовляв, два Шевченка: „наш“, як він казав — „богданівський“, і „їх“ — мазепинський. Термінологія, як бачимо, досить довільна, але тим більш характеристична.

Так. За царів малороси препарували („закобзарювали“) Шевченка досить наполегливо, але й досить „кустарно“, в порівнянні з тією індустріялізованою препарацією, що її доконано протягом сорока літ в УССР. Знечулювалося у читача саму Шевченківську емоцію, самий інстинкт шевченківства для того, щоб — у відповідний момент — вирізати Шевченка з національної психіки майже хірургічним способом. А якщо й ні, то, принаймні, зробити з Шевченка провансальського Ф. Містрала або шкотського Р. Бернса****).

*****) Виразним підтвердженням цього є остання „радянська“ публікація під назвою „Тарас Григорович (так!) Шевченко — літературний портрет“ двох авторів: О. Вілецького і О. Дейча. Висновок з цієї ніби академічно написаної книжечки такий: Шевченко був, що правда, досить високого (але, розуміється, нижчого від Пушкіна та Лермонтова) рівня, але виразно „общерусский“, що писав двома мовами і безмежно любив спільн-

Олександр Оглоблин

1709 РІК

(Закінчення)

Безперечно, найбільшим успіхом політики Гетьмана Мазепи в 1709 році було приєднання до його акції Запоріжжя. Формально визнаючи зверхність гетьманської влади, Запоріжжя протягом цілого гетьманування Мазепи стояло у виразній опозиції до його уряду, якому закидало ворожу інтересам українського народу національну (промосковську) і соціальну (панську) політику. Не раз воно одверто виступало

Наскільки не можна легковажити цієї акції малоросізації Шевченка, свідчить один епізод з порівняно недавнього минулого.

Покійний Максим Славинський, приятель Лесі Українки, довголітній співредактор західницького петербурзького місячника „Вестник Европи” і наш дипломат в часах Державності, десь в середині 20-х р. р. щиро признався був в розмові, що страшне пророцтво Шевченка —

Та не однаково мені,
Як Україну злі люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять, —

було для нього довший час **незрозуміле**. Що то значить „присплять”? І чому „збудять в огні”? І чому „окраденую”? Як це можна „окрасти” цілу країну, цілий нарід? Славинський згадував, як він (та й не він один) ту „неясну” Шевченківську строфу клав на карб „слабої обробленості віршу”, „малої освіти”, мовляв, „самоука” і т. п. інтелігентських забобонів здрагоманізованого й звинниченою покоління. І аж, як казав він, ось тепер, по всім, що було протягом 1917-20 р. р., він зрозумів, яке прозріння і яка осторога містилася в тій „неясній” і „необробленій” строфі. Цей епізод згадався, щоб додати ще одне визначення малоросійства:

воно є еквівалентом нашої окраденості.
В сорок першу річницю проголошення
Державності.

не „отечество”, Пушкіна та „велику російську літературу й культуру” (так!), як „рідну”.

Треба співчувати О. Вілецькому, що дав своє авторитетне ім’я цьому майже жандармському (а іа колись ІЦеголев) еляборатові. Але не можна недооцінювати можливого впливу книжечки на попередньо скомсомолізованого читача.

й навіть повставало проти гетьманського уряду й завжди підтримувало різні акції полтавської старшинської опозиції. Лідер запорізьких автономістів кошовий отаман Кость Гордієнко, одна з найвидатніших постатей в історії Запоріжжя, ставився недоброзичливо до Мазепи особисто. Тим то не дивно, що запорожці спочатку дивилися на Мазепину акцію з великим недовір’ям, і тільки згодом брутальна поведінка московської адміністрації на півдні України, терор московського війська на Гетьманщині, впливи булавінців і Криму й передусім вміла тактика Мазепи, який замирився з полтавською опозицією, — зробили рішучий перелом у настроях Запоріжжя.

Відтоді боротьба за Запоріжжя між Мазепою й Петром I вступає в нову фазу. Ще 1 березня 1709 р. Петро писав Меншикову, що на Запоріжжя треба послати „кто поумніє, ібо там не все шпагою, но и ртом д'йствовать надлежит”. Але московське посольство, до якого було приєднано ще послаця від гетьмана Скоропадського й представника духовенства, в особі Межигірського архимандрита Іродіона Жураковського, нічого не добилося, а запорізьке „гультайство” ще вилаяло архимандрита й гетьманського посланця й загрозило їх або спалити або втопити. Московська гра була програна. Зовсім інакше були прийняті на Січі посли Гетьмана Мазепи — генеральний суддя Василь Чуйкевич, київський полковник Кость Мокієвський і бунчуковий товариш Федір Мирович. Запорозька Рада 12 березня остаточно ухвалила підтримати Гетьмана Мазепу й надіслати депутацію до нього й шведського короля.

27 березня 1709 року Гордієнко, на чолі запорізької репутації, з’явився до Карла XII, й наступного дня (8.IV. нов. ст.) у Великих Будищах був укладений договір між Гетьманом Мазепою й кошовим отаманом Гордієнком, з одного боку, й королем Карлом XII, з другого боку. У цьому договорі Запоріжжя приєдналося до українсько-шведського союзу, а король шведський зобов’язався не укладати мирної угоди з царем московським, доки не визволить

з-під московської влади Україну й Запоріжжя.

Це був справжній тріумф політики Гетьмана Мазепи, який, дійсно, міг компенсувати втрату Батурина й північного Лівобережжя. Під зверхньою владою Гетьмана Мазепи з'днувалася знову велика частина української території — Лівобережжя й ціла Південна Україна з Запоріжжям. Останнє мало за тих обставин особливе значення, бо відкривало її забезпечувало комунікацію з Польщею й Туреччиною та Кримом.

Ще важливіше було те, що Мазепа, нарешті, подолав вічну запорозьку опозицію й дістав підтримку цього „азилу української вольності”, який мав такий великий вплив на широкі народні маси цілої України. Не дивно, що виступ Запоріжжя викликав повстання української людності проти москалів, яке одразу охопило значні терени Лівобережжя (майже цілий Полтавський полк), і Правобережжя, й навіть частину Слобожанщини, створюючи велику загрозу для московського війська. Недарма писав Меншикову московський генерал Реннен: „Здесь більше огонь разгорається, который надобно гасить”.

Та найбільше значення мала дипломатична військова допомога Запоріжжя. За його посередництвом Гетьман і король досягли порозуміння з Кримом у справі татарської допомоги, а Туреччина почала більш оптимістично оцінювати перспективи союзників. Нарешті, для всіх було ясно, що 8 тисяч запорозького війська, добре обізнаного з тереном боротьби, не тільки забезпечувало Гетьмана Мазепу власною, українською, військовою силою, але в певний момент могло вплинути на цілий напрям воєнних подій.

Приєднання Запоріжжя до українсько-шведського союзу висунуло на перший план проблему Полтави. Мазепа давно вже вказував Карлові ХІІ на особливе значення цієї фортеці й торговельного центру, що лежав на схреценіні важливих шляхів на Запоріжжя й Крим та Туреччину, Правобережжя й Польщу, Слобожанщину й Москву та на Дін. В Полтаві були міцні українські автономістичні кола. „Полтава издавна нестаточная и тепер з неї добра не сподіватися”, — писав ще в кінці 1708 року прихильник Москви — Охтирський полковник Осипов, нагадуючи про те, що там знаходяться „Мазепини й Орликови приятели”. Значен-

ня Полтави розумів і Петро І, який ще в грудні 1708 р. обсадив її сильною московською залогою. Перебування Полтави в московських руках загрожувало дальшим операціям союзників. Поза тим Полтава потрібна була як опірний пункт організації нової кампанії проти Росії. Спираючися на Полтаву, король і гетьман могли б чекати на прихід польського короля Станіслава й шведського генерала Крассава, а також на остаточне приєднання Туреччини й Криму до антимосковської коаліції.

Проте, цей добре розроблений плян не вдався. Шведи, що подійшли до Полтави на початку квітня, не могли здобути фортеці й змушені були 1.V. розпочати її облогу, яка дуже затяглася, зокрема через брак у шведів важкої артилерії. Станіслав і Крассав, зайняті боротьбою з москофільськими магнатами в Польщі й перешкоджені московським військом на Правобережній Україні, не могли прийти на допомогу Карлові. Турки й татари все вичікували дальншого розвитку подій. Тим часом партизанска війна проти шведів на весні набирає загрозливого характеру. Крман пише в своєму щоденнику: „Стан шведів був дуже сумний, але кожного дня сподівалися ще гіршого. Українське населення..., де тільки можна було, загрожувало шведським обозам і навіть життю шведів. Селяни, що поховалися в лісах, старалися поживитися шведською здобиччю при кожній нагоді. Шведи хотіли доконати Полтаву голodom, а самі упадали на силі під повільнім голodom”. На партизанку шведи відповідали жорстокими репресіями. „Репресії викликали спротив, спротив — репресії, і так воно йшло все далі” (Крупницький). Облога Полтави й партизанска війна перешкодили Карлові подати допомогу антимосковському повстанню на півдні Гетьманщини, її воно було придушене московським військом. А 14 травня московський загін полковника Яковлева за допомогою козацьких полковників Кандиби та Галагана зруйнував старе гніздо українського автономізму — Січ і жорстоко розправився з запорожцями.

Це була друга руйнація Батурина, яка, власне, вирішила долю цілої кампанії. Відтоді ініціатива остаточно перейшла до рук московського війська. Шведи не могли взяти Полтаву й змушені були прийняти генеральний бій в цілком невигідній для себе стратегічній обста-

новці. Ще більш фатальні наслідки руйнація Січі мала для України. Недарма ще 7 літ перед тим запорожці казали, що коли москалі вигонять запорозьке військо з Січі, то „конечно на вічні часи всі українські люди будуть Москви невільниками, чого... давно держава московська бажає й на те шукає способів”.

Російська імперіалістична легенда оточила Полтавську битву 27.VI (ст. ст.) 1709 року такою „авреолею” понад двохсотлітнього офіційного туману, що навіть призабуто було ті прості й загально відомі факти, які заздалегідь визначили московську перемогу над шведами”. Передусім шведська армія прийняла бій в надзвичайно несприятливий момент (король, поранений під час нічної рекогносцировки, не міг керувати боям). Далі, стратегічна ситуація складалася не на користь шведів, які опинилися між ворожою фортецею (Полтава) й цілою російською армією і змушені були розділити свої сили. Нарешті, реальне співвідношення сил: понад 50 тисяч московського війська й коло 25 тисяч шведів, 72 московські гармати й 4 гармати шведські брали участь у цій битві, де запорожці свою хоробрістю марно намагалися врятувати безнадійну ситуацію шведів. Перевага московської артилерії вирішила долю бою. Ось коли згадалася втрата української артилерії в Батурині!

Дальший хід подій добре відомий. Розбита шведська армія, замість того, щоб іти до Криму, капітулювала 30.VI. при Переяловіні. Карл XII з невеличким військовим почетом хотів був дістатися на Поділля, щоб там з'єднатися з Крассав і Станіславом, але, за порадою Гетьмана Мазепи, подався до Туреччини. З ним пішли Мазепа й Гордієнко з частиною старшини й загоном запорожців. Там, на чужині, того ж року, в ніч на 22 вересня (ст. ст.) помер Гетьман Мазепа, той, хто „занедбав усім, що могло бути йому дорогим на світі, занедбав навіть життям, щоб тільки піднести свою батьківщину й визволити її від московського ярма” (П. Орлик).

„Побіда 27.VI, — писав М. Грушевський, — дала царству Російському не тільки рішучу перевагу в Східній Європі, але й пхнула його на стежку імперіалізму, екстенсивної політики, все нових і нових завоювань і прилучень, на цілі два століття”. Це писалося 1909 року. Але

овочі Полтавської перемоги московська імперія збирає і по сей день.

III

Для Української Держави це була катастрофа. Та чи вичерпується цим історичне значення 1709 року? Чи, може, дав він Україні й українському народові не тільки сумне видовисько руїн і могил, але й ясний образ майбутньої перемоги. Наша попередня історіографія, а за нею й широкі кола українського громадянства дивилися на події 1709 року крізь слези й тому не бачили тих творчих елементів, що збереглися серед руїн державних плянів Гетьмана Івана Мазепи або зародилися в тому морі крові, яким тоді заплатив український народ за свою поразку. Історик мусить дивитися інакше. Бо Полтавська катастрофа 1709 року не тільки закрила сторінку української історії, розпочату історичною перемогою Великого Богдана, але й відкрила нову сторінку, ні, багато сторінок, де поруч з великими стражданнями українського народу вписано й багато його історичних перемог.

Ми мало знаємо про діяльність Гетьмана Мазепи й українського уряду на еміграції. Її повсякденні подробиці нам невідомі. Зате ми добре знаємо її наслідки — військово-дипломатичні та ідеологічні. Звичайно, не можна недопинювати певної депресії, яка огорнула його Гетьмана, що був уже на Божій дорозі, й, ще більш, його помічників. Занадто важке було становище України, занадто сумна була їх особиста доля. Вирвані з рідного ґрунту, маєтково зруйновані, позбавлені своїх рідних і близьких, що залишилися на поталу й помсту московського переможця, вони опинилися під страшною загрозою видачі, якої брутально й настирливо домагався російський уряд. Старі суперечності й тертя поміж старшиною й гетьманом, з одного боку, поміж Запоріжжям і Гетьманчиною, з другого, мусіли вийти на поверхню, і то в загостреному й спотвореному еміграційною вузькістю, тіснотою та зліднями виді. Але все ж мазепинці не склали зброї. Війна, зрештою, далеко ще не була закінчена, сили шведської держави не були вичерпані, а тверда рішучість її хороброго короля вести далі боротьбу з Москвою та її союзниками давала українському урядові надію на кращі часи. При цьому він міг тепер діяти од-

верто, не криючися з своїми державно-політичними плянами.

Найголовніше було те, що українська проблема була офіційно поставлена на міжнародному форумі. Український еміграційний уряд надавав особливого значення своїй зовнішньополітичній акції, й, поза всяким сумнівом, основні лінії української міжнародної політики, що так яскраво виявилися в часи гетьманування Пилипа Орлика, були намічені ще за життя Гетьмана Мазепи. З другого боку, і в міжнародно-політичних акціях, і в міжнародній громадській опінії українська проблема знов, як у часи Богдана, перестала бути внутрішньою справою чужої, зокрема Московської держави, вийшла на широкі європейські шляхи. Цьому великою мірою сприяв самий факт українсько-шведського союзу. Не дарма в усіх головних актах Мазепинської еміграції виразно підкреслювалося, що Україна, укладаючи союз із Швецією, лише відновлювала давню традицію політики Великого Гетьмана Богдана.

З цього погляду московський уряд був тільки „узурпатором України”, як писав р. 1712 Орлик, який підкреслював, що „які б великі не були московські насильства, вони не дають ніякого законного права москалям щодо України. Навпаки, козаки мають за собою право міжнародне й природне, один з головних принципів, котрого є: народ завжди має право протестувати проти такого гніту і привернути уживання своїх стародавніх прав, коли він матиме на це слушний час”. Це був, дійсно, кінець „Переяслава”. Це було відродження української національно-державницької ідеології, приглушеній наслідками Переяславської угоди.

Ця загальна державно-й міжнародно-політична концепція, що відбивала нову політичну ситуацію України та її еміграційного уряду, не могла не вплинути на природний процес кристалізування української державно-політичної думки. Українська еміграція мусила й для себе, і особливо для зовнішнього світу знайти таку формулу державного самовизначення й такі норми державного устрою, які, відповідаючи реальному співвідношенню українських політичних сил, поєднували б традиційну ідею й форму української державності з системою державно-політичного ладу тогочасних передових західноєвропейських країн. Конституція

А. Орликівський

ЗАРИСОВУЄТЬСЯ НА НОВЕ БЕРЕСТЯ

(Закінчення)

В краєвій пресі повідомлялося, що на південь від Холмщини в просторі галицько-польського розмежування, на північному Посянні, в околиці м. Любачева, біля села Залужжа, показався недавно земний газ, якого основні джерела є на Підкарпатті, біля Дашибі. Дослідна комісія з Варшави ствердила пару місяців тому, що родовища газу в цьому просторі є до тої міри багаті, що їх можна зарахувати до найбагатіших в... Европі.

Про це досить багато писали польські часописи Варшави, Кракова, Торуня та Ряшева. Польські економісти зразу приступили до дальших дослідів та добування цього газу протягаючи покищо газопроводи до міст Ярослава та Перемишля. Є однак плян, щоб цим посянський газ постачати у Центральну Промислову Округу з осідком в Тарнові та Ряшеві.

Рівночасно з відкриттям газу на захід від Любачева, на південний схід від нього в селі Щуткові, винайдено й ропу, яка тут має мати (за відомостями геологічної комісії з Варшави) своє закінчення, йдучи із південного сходу від Підкарпаття (Борислава та Дрогобича). Значить маємо вже третій поклад в просторі т. зв. українського Закерзоння, яке до 1939 року було тереном етнічного українського розселення з українською більшістю. Розташовані нові поклади вугілля на віддалі 150-200 км від Львів-

України, сквалена в Бендерах року 1710, цей вікопомний пам'ятник української державницької думки, що визначав Українську Державу, як станову, гетьманську монархію парламентарного типу, була наслідком тих міркувань і обговорень, які займали увагу й час української еміграції в 1709 році.

1709 рік — це рік народження української політичної еміграції, тієї еміграції, що її діяльність допомогла зберегти Українську Державу майже до кінця XVIII століття, що протягнала золоту нитку української національно-державної ідеї від Орлика до Капніста, що всьому світові устами Вольтера сказала віще слово про Україну: „Україна завжди прагнула до свободи”. Це слово породив 1709 рік. Це слово нашої доби. Це слово нашого майбутнього. — У.Т. 1948.

ського і Підкарпатського промислових центрів значно ближче як до промислових центрів Польщі зосереджені переважно за Вислою.

Родовища газу, як і ропи абсолютно більш зв'язані й по віддаленню й по природі своїй з вугільним басейном Побужжя та Львовом, чим із далеким Тарновом чи Ряшевом, до якого немає ні додінних залізничних сполучень, ні автострад. Таким чином вугілля, газ і ропа, які залягають на етнічних українських землях т. зв. Закерзоння (Холмщина та Посяння), будучи точно на самому польсько-українському прикордонні у віддаленні 10-20 км на захід від кордону вбік Польщі, силою факту мусять викликати реакцію як Києва, так і Москви. Для унезалежнення західно-українського господарського району важливість цих сировин дуже велика, а з другого боку й Москві залежить на тому, щоб важливий новостворений промисловий басейн був таки по одному — українському боці та став базою постачання як сировин, так і промислових виробів для усього західного советського прикордоння, а не для Польщі.

До цього усього варто б ще додати, що в прикарпатському просторі Галичини, на захід від Сяну, отже на польському терені, проходить важливий економічно й стратегічно залізничний шлях з Сянока на Лупків, який практично лучить Львів з українською Пряшівчиною на закарпатському боці, а навіть з Угорщиною, коли іхати з Лупкова прямо на південь на Гуменне-Михайлівці, Требешів та до мадярського кордону біля словенського Нового Міста та Шатароля Уйгелі.

В час революції на Мадярщині 1956 року ця важлива залізнична магістраля: Львів — Самбір — Хирів — Загір'я — Лупків — Межихабурці — Лижайнівці — Требешів — Шатароля Уйголі була використана московським армійським командуванням для перевозу військових транспортів, хоч цей залізничний шлях лежав поза межами ССРР (УССР). В боротьбі з революцією виявилось, що ужгородський та лупківський шляхи не забезпечували якнайшвидшого перевозу збройних сил через Карпати на мадярський низ. Для стратегічного володіння над придунайським басейном конче треба було мати в посіданні на північ від Карпат ще й лупківський перевал.

Тому адміністративно й політично магістраля: Львів — Лупків — Михайлівці хоч і роз-

ділена аж на чотири частини: советсько-українську, польську і чехословацьку, фактично є під військовим зарядом, московського командування. А колишня столиця Лемківщини м. Сянік — визначний промисловий осередок сучасної Польщі на Підкарпатті, який до 1939 року був головним доставцем транспортових середників та машин на всю Галичину, нині працює не для Польщі, а для УССР — точніше для ССРР, висилаючи туди свої промислові вироби.

Коли приглянутися до мапи, побачимо, що остання південна підкарпатська частина українського прикордоння від сторони Польщі є теж економічно та стратегічно більш зв'язаною з Україною, а через неї із ССРР, як з Польщею, хоч політично до неї належить.

Це вказує на те, що Ялтинський мир, за яким прирізано Польщі пояс українських земель, життєво не витримує політичного іспиту. Ці простори таки далі тяжать на схід до України більше, ніж до Польщі, бо вони є для українського посідання дуже важливими, а для Польщі зайвим баластом, який їй ні господарсько, ні етнічно, ні політично нічого не дають, бо навіть польська людність тепер тут поселена, чується непевно ѹ тому господарський розвиток цих просторів (як самі польські урядові чинники в Польщі їх признають) йде дуже поволі, вичувається тимчасовістю. Це нині чи не найбільше відсталі, здичавілі пусті простори польської держави.

Як бачимо, то польсько-українське розмежування не устабілізовується, а ускладнюється. Цей факт підкреслюють польські пресові органи в краю і на еміграції.

Тиск німців з заходу та советів зі сходу шляхом господарсько-етнічних еволюцій, які нарощують з кожним місяцем на т. зв. Українському Закерзонні, є покажчиком, що при повному замиренні Москви з Німеччиною може бути й актуальна справа Закерзоння, як одна із точок до остаточного утвердження польських державних кордонів.

Цікаве, що в час, коли польські геологи провадять досліди на Холмщині та Посянні, відкриваючи раз-у-раз цінні родовища вугілля, ропи та газу, українські археологічні комісії з Києва та Львова, відкривають знову ж історичні пам'ятки, своєрідні Крилоси, усякі підземні льохи чи могили, які століттями заховув-

Микола ІШЕРБАК

СВЯТОСЛАВ-ЗАВОЙОВНИК

„Іду на Ви!” — як блискавка із хмар
Летіла княжа вість перестороги, —
І вже димілися походами дороги,
І мов од холоду здригав хозар.

„Іду на Ви!” — I в пущах печеніг
Тікав через багинська чередою,
Не чуючи від жаху під собою
Ані землі, ані тремтливих ніг.
· · · · ·
Ще прийде він, новітній Святослав,
I знов злетить стоусто крізь стожари:
„Іду на Ви!” — як віщування карі —
Приречения у відблисках заграв.

ШАНОВНІ ПЕРЕДПЛАТНИКИ!

ВЧАСНА ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ, ЯКИЙ ОДЕРЖУЄТЕ, НАЙКРАЦІЙ ДОКАЗ РОЗУМІННЯ ВАМИ НА ДЛІ ЗНАЧЕННЯ ВІЛЬНОУ НАЦІОНАЛЬНОУ ПРЕСИ. — ПОСПІШІТЬ ВНЕСТИ ПЕРЕДПЛАТУ ЗА „ВІСНИК” НА 1959 РІК В БЕРЕЗНІ МІСЯЦІ — \$5.00.

вали кістяки наших воїнів, їхню зброю, різного роду посуду, прикраси, монети тощо.

Недавно була вістка про розкопи біля Угриська на р. Бузі, Червеня на Холмщині та в Любачівщині, де був колись замок, — літня резиденція князя Ярослава Осьмомисла та охоронні вали та підземні коридори, в яких донині ще спочивають останки княжих дружинників, які тут погинули в часі татарського походу на Польщу.

Усі ці історичні нахідки, які є частиною політичних атутів, лише підсилюють домагання України до територій, які ще нині є в часті українськими, помимо польського насильного та варварського польонізування.

Поляки відкривають із земельних надр економічні цінності, а Київ показує в цей же сам час тим же полякам, на якій землі вони роблять геологічні досліди. Як би не укладали тимчасові відносини великі політичні землеміри, а доведеться виправляти ялтинське розмежування.

Повернення українського Закерзоння Україні, а в далішому Пряшівщини — це буде достаточне закріплення української соборності на західному відтинку.

Михайло Яшовський

СПОМИН ПРО Т. ШЕВЧЕНКА 1859 Р.

Було се перед 1860 р., як батько мій, Франц Яшовський, родом з Лопатина, брідського повіту, в Золочівщині (Галичина), поживши якийсь час у Бродах й оженившись, виїхав до Росії й там — на Україні одержав у посесії земельні маєтки, а вже в пізнішім своїм віці, коли йому було літ із шістдесяти, поселився в містечку Голоскові над Бугом, у балтськім повіті подільської губернії й там став завідателем двох великих водяних млинів на Бузі. Млини належали до поміщика Тадея Кастановича Янішевського, який мешкав у сусіднім селі Ониськові. При тих млинах був муріваний з ґанком скарбовий дім. В тім саме домі мешкав мій батько, а я був ще при батькові малим хлопцем. Батько тоді був уже вдовцем. У нас дома не було „пані”, був кухар, хлопець до помочі та дві служниці. Старим звичаєм мій батько був чоловіком вельми гостинним, завсіди радо приймав гостей та любив бесіду. Гости в нього не були зв’язані, бо у самотнього вдовця поводилися, якби у себе вдома; часто вони у нас і ночували.

Тоді ж ото, коло 1860 р. поет Тарас Шевченко скрізь по Україні іздив і проїздом через Голоскові літом саме вечером — заїхав до нашого дому. Коли я ввійшов до їдалні, то застав поета в хвиці. як поживлявся рибою, а мій батько сидів біля нього та підливав вино до склянок. Як добре вихований хлопець, я члено уклонився поетові й цокнув каблучками, мов жовнір, а він подав мені на привітання свою руку й я зараз примітив тоді, що руки в нього були малі, білі мов білі панночки. Батько пояснив, що має ще двох синів та вони вже старші, в школах, а я найменший, маю шість літ і ще зістаю при батькові. На запитання поета, як мене звати, я відповів, що Михась, а отець додав, що я мами не пам’ятаю, бо вона давно вмерла, і мені стало дуже жалко, що я не маю мами. Я відійшов від стола й на боці присів на канапі та слухав, як поет своєю українською мовою розповідав про свої події на морі та про свою салдатську службу. Тому ж, що було уже пізно, звелів мені батько йти спати, а вони оба ще довго розмовляли з собою.

На другий день рано я вже міг добре при-

Вадим ЛЕСИЧ

ІЗ ХОЛМСЬКОГО ЛІТОПИСУ

Тут вечорі темніші і тривожні
над річиною Гучви. І темніш
лягас скибами чорнозем
під вітром вигаслих сторіч.

А по лісах глухих Тарногороду,
в заметах Білгорайських дюн
— якийсь незримий смуток бродить
у ніч від розпацу бліду.

А там — замостя кам'яніс, — й гони
козацьких Селиськ.

Тишина
роздалих цвінтарів. Не дзвонять дзвони.
Чумою чорного — весна.

Ось пагорби валів із Чермна
у бур'янах. І над пустир —
в заміліх вищербах печерних
став — Турковицький монастир.

Церкви розвалені. Людей убито,
живих попалено в огні:
це ця сама — річносполита
жорстоких зрад і чорних днів.

А з півночі — там половіс туга
підляських піль Славатич і Кодня,
і в заболотних лісових яругах
ще туніт ніг, ще коней іржання.

І на Даниловій дідизні
поміж ордою і ляхом,
понад руїною вітчизни
— віки зоріс княжий Холм.

глянутися поетові й скажу, що ніколи ніхто з гостей — чимало їх бувало у нас, всіляких, великих і малих панів, — а ніхто з них не зробив на мене такого сильного враження, як поет Шевченко. Росту був середнього, барчистий, собою певний, але не дуже, лице мав чисте, біле, загально бліде, очі голубі, хороші, погляд мілій, брови тонкі, вуси повні, козацькі, чоло високе, над ним лисину, руки малі, дуже гарні, білі. Одягнений був у костюм літній, одного кольору попелястого, на шиї була кольорова хустка, недбало завязана, а ковнір від сорочки викладаний і такі ж викладані манкети з полотна тонкотканого, чисті, білі, але не крохмалені, як у моого батька, або у інших панів. Голос його був чисто грудний барiton —

милозвучний і дуже приємний. Ціла постаوا була дуже величава, поважна й незвичайна, робив він на мене враження якогось великого пана, курив листяни цигари.

Зараз того дня, по сніданні, поет сказав до мене „ходім на прогулку”. І ми пішли берегом Буга над скалистою горою аж до великих очеретів і там поет присів на скелі й любувався рікою, де на середині красувався великий острів, а по тім острові великі старі верби, ліщина й інші дерева та висока трава й всілякі квіти. А загальний образ тої місцевості був дуже хороший. Поет задумався, сидя на скелі, потім пильно подивився мені в очі й сказав: „Красний буде з тебе хлопець”.

Як ми вже верталися домів, то я зауважив, що поет був дуже сумний, мовчазний, він усе зітхав, потираючи рукою чоло й тихо вимовив: „Ох, Боже”.

По обіді поет взяв мене за руку й сказав: „Ходім на базар”. Тоді власне був день торговий, себто ярмарок. Ми вийшли на гору, а там зараз таки не далеко — показалося містечко Голосків і ціла торговиця, де було багато возів, коней і волів. А коли ми ввійшли в саму середину містечка, то я зауважив, що поет зірко вглядався навколо, якби когось шукав, а потім нараз сказав до мене „онде він”. І ми підійшли під мур одного дому, а там я побачив під стіною велику білу плахту, а на тій плахті книгар розкладав рядками свої книжки на продаж. Тоді Шевченко, показуючи пальцем на одну з книжок, промовив „Дивись се моя книжка, то я її написав”. Книжка та була в ясно синіх обкладинках, а зверху було надруковано: „Поема Катерина Т. Шевченка”. Поет звелів ту книжку подати собі до рук та звертаючись до мене, сказав: „Дарую її тобі на пам'ятку”. Книгар, який сидів тоді на землі, як то почув, зараз піднявся на ноги, скинув з голови шапку, уклонився і, як тоді було в звичаю, хотів поета поцілувати в руку, але ж поет не допустив його до руки, тільки ласкаво поздоровив його і став розмовляти з ним про книжки. Я тоді був дуже задоволений, що дістав таким дарунком і ми вернулися домів.

На третій день рано поет від'їхав, а коли прощався з батьком, то пам'ятаю, що ніколи не забуду, як він обняв мою голову обома руками і цілував мене в чоло, а я його в обі руки.

Більше я його вже ніколи не бачив, ба якось

через рік донесли газети, що поет Шевченко в Петербурзі умер нагло 26 лютого ф861 р.

Коли я вже, по літах, дожив до повного віку і прочитав усі твори Шевченка, мені стало ясно, що той його великий смуток походив з того, що хоч він сам був викуплений з кріпацької неволі, то тим більше боліло його серце, що вся Україна їй цілий народ, а надто його рідні брати її сестри тоді ще мучились на панщині в злиднях, темноті її убожестві. І так він з тим своїм смутком зійшов у могилу, непотішений... Камінка Струмілова, 8 серпня 1913 р. (Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка. I т. 119-120, Львів 1917 р.

**

Проф. Василь Щурат, автор численних праць про Тараса Шевченка*) до цих спогадів занотував:

„Автор свого спомину І. Яшовський жив останніми роками перед вибухом війни в Камінці Струміловій, часто буваючи у Львові. З ряду тих людей, що мали щастя бачити на власні очі українського генія, він в Галичині певне вже останній... Характер його малюється найкраще самими його споминами. Достовірність спомину дається ствердити, цілим рядом свідоцтв інших людей, що так само, а навіть і ліпше знали поета. Його вигляд, що в дитячій пам'яті мусів затриматися як найвиразніше, згоджувався б з описами знаними нам звідки інде з винятком помічення, що в поета були руки, білі, малі, як у панночки. Воно противилось би тільки поміченю Куліша, та ледве чи Кулішеве помічення великого здорового п'ястука в поета, не було подиктоване реторикою, коли випало зазначити силу удару тим п'ястуком об стіл в запалі. Курення листяних цигарів датувалося в поета з доби заслання, що знаємо із спогадів Ускової і його самого. Любив дітей і природу. Засвідчена за поетом нераз..., кого люблять діти, значить той не зовсім ще поганий чоловік”, — потішав себе він. А любов природи проявляється в нього і після заслання так сильно, що в часі останньої поїздки на Україну, він скрізь, де б не спи-

Мих. Лавренко

В ЖИТАХ ЗОЛОТАВИХ

Теплий степовий вечір, насичений ніби передбурним спокоєм, чернововняними сувоями лягав на широкі простори дрімотливого жита. П'янкі пахи полиню, материнки її чебрецю, лоскотливо збуджували напруженні нерви, але не тамували втоми.

Ми ледве плутали втомленими ногами; спотикались навіть об невелику випадкову грудку засохлого чернозему. Але нестремно йшли чимраз далі й далі. Насвітанку наступного дня, нам конче треба було бути в визначеному, нашим керівним осередком місці.

Ні дenna спека, збільшувана степовим безвітрям, ані небезпека йти в день, хоча її безмежними житами, нас не спиняла. Але йти далі рішуче забракало сил. І ми, не змовляючись, як ніби на команду, лягли серед видолинку, що як спостерегли, був досить далеко від дороги.

Довкола не чутно було ні найменшого натяку на присутність поблизу живої істоти. Тепла ще від денної спеки її м'яка, як вовна, між збіжжям земля присміно п'янила пахощами якоїсь може торішньої прілизни. Утока опанувавши все тіло, розплівалась тепер по всіх закутках її. Та, хоч ми її не спали кілька ночів по-

нявся, шукав нагоди полюбуватися її красою — у Козачковського у Переяславі, у Максимовича на Михайліві Горі у Варт. Шевченка в Корсуні. „Ніхто не був так вражливий на красу природи”,, зазначила Катерина Юнгє. Під впливом чарівних картин природи він ставав мовчазний, смутнів... Зауважував це Чалий і інші... Нахил поета піти на ярмарок та поговорити людяно з народом знаний нам. Перша пропозиція його, роблена Козачковському в Переяславі, була: піти на ярмарок.

Поема „Катерина”, що її поет знайшов на ярмарці у Голоскові, це буде Петербурзьке видання з 1840 р., бо друге Кулішеве вийшло щойно в 1860 р., коли Шевченко вже був у Петербурзі. Яшовський, правда каже, що бачив Шевченка в хаті батька коло 1860 р. та ми знаємо, що Шевченко був на Україні востаннє 1859 р. влітку, в місяці червні, липні й серпні. До 15-го липня поки його не арештовано по доносу, він міг їздити по Україні свободно. Випущений 24 липня з арешту поет уже менше вештався по селах. У Голоскові він міг бути, як не в останніх днях червня, то в першій половині липня 1859 р. Нема про се сліду в ніяких інших споминах про поета, ані в автобіографіях його, тим цінніший є для нас спомин Яшовського (ЗНТШ, т. 119-120).

*) Святе Письмо в Шевченковій поезії, Л. 1904: Замітки до поеми Т. Ш. „Чернець” Л. 1894, З життя творчости Шевченка, Л. 1914, Літературні начерки, Л. 1913, Колівщина в польській літературі ЗНТШ, 97 (Л. 1910), Основи Шевченкових зв'язків з поляками, ЗНТШ 119-120, 121 (Л. 1917-19), Культурна ідея в поезії Шевченка, Діло, Л. 1914, ч. 58-59 й баг. інш.

спіль, дрімаючи лише в день де-не-де, по заячому, однак спати не кортіло.

Лежачи на спинах і слухаючи десь далеку перепілку, ми дивилися на „Молошний Шлях”, що широкою блідо-сріблястою смугою прослався по небі, з якої час од часу спалахували золото-вигністі пасма, ніби позолочені хвости, за падаючими зорями.

— То десь душа, що недавно була жива, розпрощалася з світом, — мовив мій друг, після лету чергової яскравохвостої зірки. — Казала моя покійна бабуся, що, коли вмирає душа, — то гасне на небі й її зоря... Чи правда цьому, як ти гадаєш, друже Петре?...

— Важко сказати, голубе, — озвався я. — Може це й так. Стари люде, якщо кажутъ щось, то кажуть не так собі, а на підставі досвіду здобутого в житті. Щоправда, — додав я, — вони бували часто й густо не лише невченими, а й неписьменними. Але життєвої мудрості їм таки не бракувало.

Знову запанувала тиша. Ми плутали в свої думках. Я в сотий раз знову почав обмірковувати дію завтрашнього дня. Але друг мій раптом обірвав усе.

— А я от маю сумнів... Навіть шануючи покійну бабусю й її чарівні, казкові оповідання, що чував ще змалку... Та ж, коли б це було справді так, то, уяви собі, скільки б то в час війни, мало би падати зірок з неба!?

— Так, друже, ти трохи маєш рацію...

— Тільки трохи?

— Тільки трохи, — додав я, — і це саме тому, що, хоч ти й старшина, але мабуть, випустив з уваги, що бої головним чином бувають не вночі, а саме вдень. І вдень таки бувають і найбільші втрати у обох супротивників, здебільща. Де ж ти міг бачити зірки в сонячному сяєві, що мали б падати разом із умираючими душами? — доводив я другові, щоб скріпити віру в оповідання його бабусі, хоч сам таки й справді нічого не розумів.

Друг мій якийсь час мовчав, збиралочи, мабуть, думки, готуючися, певне, до наступу. І наступ його прийшов швидче, як я міг сподівати.

— Добре. Ти мене справді трохи присоромив. Але й ти таки не прав. Уяви, який би не зоряний дощ, а справжня таки вогненна злива, могла б, чи мала б упасти з неба, саме тоді, коли... коли, скажім, тоне пароплав, хоч би й військовий та ще в темряві вечора, а на йому — цілий полк живих та ще й озброєних душ... у сірих шинелях?!.. А я це бачив... на власні очі. Більш того, був, коли хочеш, причиною загибелі цих людей, під час цієї війни... Так-то!.. А зорі таки не падали.

Я мовчав, думаючи, радше вслухаючися в слова, щойно сказані другом; зв'язував висловлене з давніше чутим.

Справді. З деяких попередніх розмов, я вже зінав, що мій друг, Опанасенко, перед тим, як прийшов до нашого повстанського загону, був у червоному флоті старшиною, командиром підводного човна „Запорожець”, і саме тому його не могли, не перевіривши, висунути на керівну чи командну роботу, хоч це й вельми потрібно було зробити давно. Навіть завдання, що ми мали виконати, також було з числа перевірочних.

Тому-то я, як утаснено прикріплений до Опанасенка, завжди, не лише вслушався, але ні разу, навіть легкого натяку, не чув про затоплення пароплаву з людьми та ще ним особисто.

— Напевно десь іздивали німецького перевозовика чи кружляка? — запитом мовив я по якімсь часі.

— Коли б чи не так! — іронічно промовив Опанасенко.

— Та ж не англійців чи американців, напевне? — питав я зацікавлений.

— Може й так, а може й ні... мовив Опанасенко хитрувато, як я відчув із тону, посміхнувшись.

— Ти якісь ребуси робиш з розмови... Оповідай уже, як це було? Навіщо інтригувати?..

— Старий будеш, друже, якщо про все знатимеш! — відповів Опанасенко й замовк, ніби на злість мені.

Десь далеко щось залопотіло, мовби спокоханий птах крильми. Неподалік нас зненацька щось зашелестіло житом. І все знову затихло. Думаючи, що шелестів якийсь невисипущий степовий ховрах, ненадаючи якоїсь особливої ваги, вслухаючися в тиші спадаючої ночі та невгомонне підпідломкання перепілок ми мовчали, поринувши кожен у свої думи.

— Та, коли хочеш, — раптом промовив мій супутник, — нехай буде відомо тобі, ця виняткова подія. Я про неї довго мовчав, щоб не викликати думок, навіть підозрінь, що — просто хизуя, а в додаток, пам'ятаючи ще бабусину приповідку: „береженого й Бог береже” — виконував її. Знаєш і між нами всякі люди можуть бути...

Ралтом урвавши розмову замовк. Переліг зі спини на правий бік, щоб бути обличчям до мене й лише потім, стиха, зупиняючися раз-по-раз, певне, чи то пригадуючи подробиці події, чи то переживаючи її, почав розповідати.

— Ти, Петре, вже знаєш, що я був у червоних командиром підводного човна „Запорожець”. Знаєш ти й те, що я втік з іхніх лап і не випадково, а зумисне потрапив саме до повстанського загону. Але ти нічого не знаєш, як і ніхто з усіх наших не знають, чому саме я мусів утікати, йти у загін до повстанців, а не кудись на вигнання чи взагалі в світ-за-очі аби не там де чекала петля чи куля в потилицю після тортур. Адже тікають закордон дуже багато. Міг і я це зробити. Однак, як бачиш не зробив і не зроблю доти, доки живий буду. Ну, а по смерти, — то вже мене не обходить.

Я тобі ще не оповідав того що розповім. Отже слухай. Мій батько був полковником українського війська в 1917-18 роках. І про це я мовчав, щоб не вважали за хизуна. Наш рід, по батькові, хоча й материн та-ж, походить з козаків, глибоко був закоріненим у запорізькій Січі. Дехто з роду були й поплічниками й однодумцями великого Гетьмана Івана Мазепи.

Батько мій, хоча й був старшиною російського війська, але зінав минуле нашого роду дуже добре. А знаючи навчав і нас, двох синів, не тільки любити свій народ і Україну, але й ненавидіти наших ворогів, яким сам служив. Але я трохи скоро, цю довгу історію.

Я тоді ще був малим, як, на моїх очах, загинув від большевицької кулі, мій батько, коли потасемці був вер-

нувся з-за кордону, щоб побачити мою матір, яку він безмежно любив і нас синів. Його спіймано й розстріляно при нас. Старший брат, тоді ж таки, ударив одного з катів, заіржаленим клинком давньої батько-вої шаблі, яку ми старанно й довго ховали доти. Та в ту ж хвилину — трупом ліг і мій брат.

Я не розповідатиму тобі, що сталося потім зі мною й матір'ю. Сам, певне, знаєш, що в таких випадках бувас. Але час багато дечого вигравив. Правдиво, кажуть, час — найкращий лікар. Большевики, щоб притягти собі на службу дітей ворогів, сказавши свого часу, що діти не відповідають за батьків, відчинили цим доступ дітям „ворогів” і до комсомолу і до освіти.

Ріс я у Тобольському, куди нас з матір'ю були вивезли без суду. Я часто загадував про рідний Київ. Але відхати звідти було невільно.

Коли підріс, мене покликано до війська і призна-чену до морської школи, на відділ підводних човнів. І вже перед початком війни з німцями був командиром підчовна „Запорожець”, назув якого, дorchі, дала моя команда, що на якесь диво була виключно з самих українців. А ще на більше диво, батьки хлопців моого човна були або розкуркулені й вислані, не знати куди, або розстріляні, або померли з голоду в 1933 році.

Ти не зможеш собі уявити, Петре, — продовжував Опанасенко по невеличкій перерві, — як нас сильно єднало те все!.. Ми, під час навчання в морі, бували, оповідали один одному, чи й перед гуртом, про наших замучених рідних, про голод, про грабунок Москвою нашої України, про винищування нашого народу.

Моя команда, кажу тобі щиро, була як правдива родина, що не лише добре вивчали морську справу, добре виконували навчальні завдання, здобували найкращі, найрясніші похвали вищого начальства, чим і відсторали назув човна „Запорожець”, але й водночас, найбільш у світі, ненавиділи і „старшого брата” й проклятого кремлівського „Джмелія” та всю його собачню.

— Вибач, друже! Це ж — роздвоєння особистості: ненавидіти гірш, як порошини в оці й... разом з тим — найкраще виконувати завдання ворога, одержувати похвали...

Багато німецьких кораблів не вернулися, через нас, до берегів свого улюблена Фатерлянд. Та смакували цього й... інші. Але нас сам Бог рятував із зубів смерті. Ми бо часто змагалися, як леви. Бились, бо мусіли битись: обов'язок моряка — бити ворога. Але... але й ворог усікий бувас... Один, далекий, якого ще не знаєш, а другий — близький, що сидить на ший.

Опанасенко, видно перележавши праву руку, знову ліг на спину. Зручно підклавши лівій кулак під голову й, помовчавши продовжував оповідати.

Ворогів, німців, яких ми не знали біжче, що вони за одні, я зі своєю командою, спершу, просто обмінав, не зачіпаючи. Хай, думав, собі б'ют нашого одівичного ворога Москву й прокляту большевицьку банду. Можливо швидче прийде кінець усьому лихові.

Мої хлопці одверто, один перед одним, висловлювали подібні думки. Але, коли німці „заякорили” під Москвою, коли почали виробляти в Україні те, що й Москва виробляла до війни, ми виразно побачили, що

ворогів у нас одним побільшало. От-тоді то вже й почали ми одверту й шалену гру на два боки.

Одного разу ми натрапили на два кружляки: німецький і советський. Поки вони влучали один в одно-го зі своїх гармат, ми пустили торпеду тому й другому, а самі відплівли геть. Начальство повідомили, що я потопив німецького кружляка. Це була моя велика помилка, що дорівнювала політичній.

Бували й інші випадки в різних відмінах. Але топ-лячи „свої” транспорти й боєві одиниці, потоплення яких приписувано німцям, мусили ми якнайнещадніше бити й німаків, щоб показати цим свою патріотичну службу перед „батьківщиною пролетаріату”.

Зрозуміла річ, за одвагу, а нам її не бракувало, правду скажу тобі, я вже мав два ордени. А мої хлоп-ці також по одному. Але за нами, за моїм човном і командою, видно вже слідкували, з часу, коли потонув „наш” кружляк з невідомих причин, якого я ж таки потопив.

Та, певне, не лише слідкували за човном, а, мабуть, розкопували й наше походження, кожного зокрема, до дев'ятого коліна. Во одного разу, коли ми зайшли в порт за постачанням, іні з цього, іні з того, з моєї команди було викликано до грізного „О. В.”*) одного з найкращих моїх підстаршин — Мамая Степана. На човні його більше ми не бачили.

Питати, в таких випадках, це — накликати на себе біду. То ж ніхто так і не дізнався, що сталося з Мамаем.

На місце Мамая, мені одразу ж прислали, зрозуміла річ, спостерігача. Його безліч разів ловили хлопці на мовчазному підслухуванні розмов між нами. Деякі необережні наші вислови, хлопці незабаром знайшли записаними в його щоденнику.

Що було з ним робити, як не пустити на спожиток рибам? Хлопці порадилися між собою й за моєю згодою — пустили його за борт, доповівши рапортом про нещастя.

Це ще більше посилило підозріння на команду, а на мене зокрема.

Але ми били німців, топили їх, як сліпих котенят. І, мабуть, цим, на якийсь час, і захищали себе від „вилучення” з життя та здобули й ще по одному орденові.

Новоприсланий молодий підстаршина, на лихо також з наших землячків, нас в'язав по руках і ногах. Ми при ньому не могли не лише щобудь діяти, але й слово вільно вимовити. Хлопці підстерегли й виявили — то був, як і треба було сподівати — шпиг, з українського роду. Але на щастя він незабаром заслав дуже поважно й ми його збули, як ягоду в більчому порті.

Коли ж незабаром прислали вже третього підстаршину, з обов'язком, так званого, політичовника, моїй команді було спаралізовано руки цілком. Цей уже не підслухував, а одверто ходив слідком і тикав носа, де треба й не треба. Що було робити далі?.. Здати свої позиції, склавши руки? А, може й чекати петлі?..

Ми ще з пару невеликих німецьких суден пустили

*) О-собливий В-ідділ НКВД при війську.

на дно. Фронт уже був у Німеччині. В Україні вже знову гнали в прокляті колгоспи. Знову, як і до війни давали податками, самообкладами, „добровільними” по-зиками. Нас лютъ брала, як ніколи до того. А тут — руки мов у ланцюгові.

Раптом, як грім з ясного неба: викликають на берег. У мене тенькуло в серці. Певно, щось мало бути, коли з моря вертають до берега. На березі з тиждень не було чути нічого, за винятком деяких „приспіваний” зверхників. Але одного дня мусів стати перед грізне обличчя самого начальника „О. В.”.

Чемно й вічливо, розпитавши про мою команду; про те чи добре знаю я своїх підлеглих, він заговорив про потоплення німецького кружляка й чи не бачив я часом свого кружляка або німецького підchorна й із цим відпустив.

Другого дня за браком конвойних суден, мій човен було послано супроводити транспорт з цілим озброєним полком до Німеччини. Певно, то було дано нам іспит. І моя команда витримала його з честю...

— Як саме? — зацікавлено запитав я.

— Не хапай, поперед батька в пекло! — жартома відповів Опанасенко. — Слухай, що далі буде.

Ледь вийшли ми в одкрите море, хлопці, нарадившись, підстаршину-виховника задавили, як спав. А ще трохи наблизившись до середини моря, у вечірніх присмерках, я власноручно випустив три торпеди в „наш” транспорт. На наших очах він і затонув із цілим полком рязанців чи може сибіряків...

— Фі-і-і-іт!.. — залиував раптом притишений свист недалеко від нас. Ми, як ошпарені, скопилися з землі, відбезпечили вміть свої пістолі. Умліока мільйон різних думок і припущенів блискавично промчали мені в голові.

Не втаю й того, що припустив безпідставне підозріння на свого друга Опанасенка. Це ж бо він сам сказав: між нами всякі люди можуть бути.

Я потім вельми шкодував, що така безглузді думка спалахнула мені в голові; така не прощена дурниця. Бо, поки ми орієнтувалися, звідки пролунав той свист, і, що то за свист взагалі, недалеко від нас залиував голосний шептіт:

— Товаришу командире підводного човна „Запорожець”, Опанасенко!.. Благаю вас в ім’я вашого покійного батька, що загинув у 1924 році, забезпечте свої пістолі!.. Не стріляйте!.. Я — один і без ніякої зброї, лише з маленькою іконкою Архистратига Михаїла, що ви подарували напрощання... Я Мамай Степан!..

Друг Опанасенко при цих словах, так стиснув мені руку, що, я гадав, переломить її. Аж, ледве-ледве я не закричав із болю. Але якось витримав. І ми не випустили з уст ні пари.

— Невже ж нас спостережено й прослідковано? — шептом питав я.

Пару хвилин тривала напружене божевільна тиша. З потиску, Опанасенкового, мосі руки, я зразу ж відкинув лиху думку про його. І вже хотів було запитати друга, що це все визначас. Але в той самий мент, знову почули голос:

— Товаришу, командире, невже ж ви не вірите?..

Я розумію вас, що ви, певно, побоюєтесь не за себе, а за свого побратима, чи хто він там є. Ви, я знаю, умієте з честю вмерти за справу й не побоїтесь зустрітися зо мною сам-на-сам... Скажіть своєму побратимові, нехай собі відіде в бік, скільки схоче... Ми самі зустрінемося...

Одна мить напруженого роздуму. Крізь темряву спостерігаю в обличчі Опанасенка рішучість. Бачу, що благальний голос діє на його впенюючо.

— Не квапся, друже! — кажу йому. — Нас напевно хочуть роз’єднати, щоб легше переловити по одинці...

— Що?.. Щоб Мамай запродався!.. Ні!.. Ні!.. Цього не може бути ніколи! — шепче Опанасенко. — Але яким чудом він тут?.. Однак... А, ну лишень спробуй, але тихо-тихо, відійти від мене трохи...

— Ні, — кажу йому, — я не поділяю твоєї думки, друже!.. Якщо вмирати, то вмирати разом!.. Я не відіду ні кроку!..

Нараз Опанасенко, з властивою йому рішучістю й нахідливістю, стає на рівні ноги.

— Знаєш, що, друже, Мамай!.. Якщо ти мене знаєш і ти один — ставай на рівні ноги й іди, аж он туди, на он ту-от, дорогу. По дорозі йди стільки, скільки й вважатиму за потрібне... А там — побачимо!.. Не бійся зустрічі. Тепер уже темно й ледве, чи хтось буде на шляху. На випадок чого, надійся на мене... на нас!..

— Товаришу командире! Не боюсь наразитися на небезпеку... Ви — мій командир і я слухняно коррюся вам... Іду!..

У ту ж мить зашелестіла озимина. Темний силует, кроків за десять від нас, рушив у напрямку дороги.

Не спускаючи очей із його, ми розійшовши у різні боки, щоб не бути вкупі, на всякий випадок, пішли слідком за ним.

Коли я відходив од Опанасенка, він шепнув:

— За кілометр-два звідси, я підійду до його сам... Ти не наблизайся, доки я не свину.

У мене знов закралась лиха думка: Чи не наставляє якої пастки? Але я її негайно відкинув, поспішаючи за темним силуетом, щоб не згубити його в темряві з очей.

Коли силует вийшов на шлях, я перейшов на інший його бік. Ідучи напівзігнувшись й наслухуючи назад, я уважно спостерігав за силуетом. Опанасенко в темряві не видно було. І, ось, чи й пройшли ми з кілометр шляху, Опанасенко вийшов із озимини й пішов навздогінці силуету.

Зненацька я спіткнувся об щось і полетів сторч головою в озимину. А коли встав і глянув на дорогу — два темні силути зіллялися вже в один.

Почувся Опанасенків легенький посвист. Я підбадьорений його родінними вигуками, сміливо пішов до друзів.

На шляху стояв Опанасенко й селянин із кудлатою бородою, подібний на старого діда.

— Знайомся, друже Петре! — промовив Опанасенко показуючи на бородая. — Мій найкращий побратим, за якого щойно тобі оповідав.

Петро Кізко

СОЦІЯЛІСТИЧИЙ РЕАЛІЗМ — МОСКОВСЬКИЙ ВИНАХІД

Українська література під окупаційним режимом втрачає свою національну самобутність і стає буквально галуззю московської літератури. Це доконує большевицька політика в літературі нав'язуванням т. зв. соціалістичного реалізму. Соціалістичний реалізм став хомутом для українських підсоветських письменницьких кадрів: він сковує розум, душу і серце українського письменника під московською окупацією. Бо соціалістичний реалізм — це метод в літературі, потрібний лише інтересам і прагненню імперіалістичної, колонізаторської Москви, і аж ніяк він не збігається з інтересами та прагненнями українського й інших поневолених Москвою народів.

Подивімся, що собою означає соціалістичний реалізм за визначенням самих большевиків?

„Поперше, соціалістичний реалізм передбачає глибоке знання життя і правдиве змалювання його в революційному розвитку... Понове, визначення соціалістичного реалізму вказує на необхідність історичної конкретності художнього зображення життя... Потрет, соціалістичний реалізм вимагає поєднання правдивого, конкретно-історичного зображення дійсності із завданнями комуністичного виховання трудящих”. (Українська література. Підручник для середньої школи. Київ, 1954).

Це визначення соціалістичного реалізму, як методу творення літератури промовисте. „Зображення дійсності із завданнями комуністичного виховання трудящих”! Отже, все, що йде поза цим завданням комуністичного опанування

— Я чув усе, — озвався Мамай. — Лише я довго вагався, не насмілював. А потім таки одважився!.. Вельми боявся, щоб поблизу кого не було.

Покажи ж друже, охоронця нашої столиці та й тебе, як бачу!..

— Ось він! — весело озвався Мамай витягаючи іконку з-за пазухи. — З далекого Уралу довіз аж сюди, як бачите!.. Але, прострілили кати!

— Хто? — запитав я, коли Опанасенко цілував іконку уважно її оглядаючи і задумано промовив:

— Охоронець нашої столиці!.. Але про те, хто прострілив — докладніше друзі — отісля! Ми не в схові, а серед поля... Та й час рушати! — ніби наказом промовив Опанасенко. І ми мовчали, як ніби вже сотні кілометрів ішли разом, пішли далі.

ня масами — не входить в орбіту соціалістичного реалізму в літературі.

Як зразок творчості за методом соціалістичного реалізму цитований нами підручник наводить роман Олеся Гончара „Прародоносці” та повість Миколи Островського „Як гартувались сталі”. Чому саме ці твори виставлені за приклад? Во в обидвох творах висвітлюється боротьбу за завоювання і збереження московської імперії. Зокрема твір О. Гончара „Прародоносці”, який здобув аж дві сталінські народи, немає нічого спільногого ані з правою, ані з інтересами українського народу. Головний герой роману Гончара „Прародоносці” Хома Гаєцький, під впливом московських комуністичних комісарів проходить фронт аж до Праги з червоним прапором у руках і там стає як переможець советської армії і завоювник. О. Гончар у романі ні крихти не торкнувся нещасної долі України під московським окупантом, не написав, що німецько-гітлерівські загарбники, це такі ж, як і московські, що вони в однаковій мірі йшли на Україну для її економічного, культурного, і головно, духового поневолення. Натомість Гончар написав, що український Хома Гаєцький відстоював у боротьбі з гітлеризмом московсько-большевицьку окупацію України. Це збігається з інтересами і політикою московсько-большевицької політики і тому цей твір большевиками розцінюється найкращим твором на воєнну тематику, написаний за методом соціалістичного реалізму. Самого по собі реалізму в трилогії Гончара „Прародоносці” нема ні крихти. Це є фантазія, вигадана на догоду і в інтересах московських окупантів України. І все ж большевицьким „літературознавцям” і „критикам” не заважає цей роман називати романом, що написаний за методом соціалістичного реалізму.

Отже, метод соціалістичного реалізму в підсіветській літературі — це ніщо інше, як вигадана москалями формула для їхніх же, московських, інтересів.

Цікаво тут буде нагадати, що саме большевицьке літературознавство не приховує, що метод соціалістичного реалізму — це чисто московський винахід. У цитованому нами підруч-

нику „Українська література” читаемо буквально таке:

„Соціалістичний реалізм виник і оформився в російській літературі... Родоначальником його є М. Горький... В своїй творчості М. Горький керувався марксистським положенням...”

Отже, соціалістичний реалізм, як бачимо, є явно ворожий українській літературі. Його накинено в українську літературу Москвою, подібно, як Москвою накинено в Україні колхози.

Як згубно відбилося це накинення московсько-большевицького соціалістичного реалізму на українській літературі під большевиками, можна бачити з багатьох історичних і сучасних прикладів. Московські „хазяї” в Україні відразу ж, після деякої „передишки” в час НЕП’у, вирішили українську літературу і її представників чи творців розкласти надвое: на червоне і біле. Письменники, що не піддалися тискові того московського соціалістичного реалізму, були або арештовані, або знищені взагалі, а письменники, які не витримали того терористичного тиску, „схилилися” в бік соціалістичного, тобто, комуністичного реалізму і стали голосними трубадурами московсько-большевицької загарбницької імперіялістичної політики. Такими жертвами стали насамперед П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра й інші. Який вплив соціалістичного реалізму мав на Максима Рильського, знаходимо також у тому самому підручнику:

„Він пройшов довгий і суперечливий творчий шлях, переборюючи впливи ворожої, націоналістичної ідеології. Соціалістична дійсність, гостра принципова партійна критика (підкр. наше — **П. К.**) спрямували творчість Рильського на широкий шлях комуністичної ідейності...”

Ясніше сказати не можна. Ми добре знаємо, що означає „гостра принципова партійна критика”. Це значить, як не підкорися тій критиці, — тюрми, заслання, а то й розстріл. Так терором поставлено в „рямці соціалістичного реалізму” не одного із старіших українських поетів і прозаїків.

Але було б помилково твердити, що українські підсоветські письменники масово дали себе запрягти в той московський хомут соціалістичного реалізму. Московсько-большевицькі окупанти не припиняють і досі боротьби з

„ідеологічними” ухилями в літературі, і то, що цікаво, вже серед молодняцьких літературних кадрів. Відомо, наприклад, якої нагінки зазнавше в 1957 році молодий „повоєнний” поет Микола Гірник за свої сатиричні вірші „Короїди”, в яких він висміював партійних вельмож, що за народній рахунок понаживали собі „тovсті заді”. Приблизно тоді ж була знята і віддана „для перерібки” п’еса В. Минка „Мовчати заборонено”, в якій висміювалася нездарність партійного керівництва сільським господарством. Останнім часом большевицька критика поважно повчає молодих поетів більше давати „бойових”, „наснажуvalьних” віршів.

„... Вади поезії молодих досить значні, — читаемо в критичній статті Юрія Бурляя „Думки про поезію молодих”, журнал „Дніпро”, вересень 1958 р., — Тематичні горизонти її звужені, вона слабо відгукується на ті загально-значимі проблеми, які становлять суть сучасного. Нам бракує поезії значних і глибоких узагальнень, хвилюючої і пристрасної думки, активного, воявничого заперечення всього того, що перешкоджає нашому рухові вперед. Нам потрібна лірика активна, бойова, наступальна...”

Ось чого вимагає московсько-большевицька політика в Україні від сучасних молодих літераторів. Допомагати „героїкою сучасності” насаджувати комуно-московський, ворожий українському народові, лад.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Про стан української літератури заговорив і „Комуніст України” ч. 12 — 1958. П. Іванов в довгій статті „За високе громадське звучання” (нотатки про ліричну поезію), говорячи про підготовку літераторів і письменників до III Всесоюзного і IV українського з’їздів, кидав громи і блискавки на українських поетів, що не вкладаються в отарні імперські норми соцреалізму.

Для ознайомлення читачів з виявами творчого духовного змагу в Україні, наводимо уривки з названої статті. Коментарі до неї зайді.

**

Останнім часом в наших видавництвах збільшився випуск нерівних в ідейно-художньому відношенні поетичних збірок, засмічених віршами камерного характеру, пессимістичними, сповненими індивідуалістичних мотивів. Відзначаючись дріб’язковістю, мізерністю думок і почуттів, ці вірші далекі від справжньої лірики як високохудожнього відображення сили і глибини внутрішнього світу, багатства духовної краси нашого

сучасника — радянської людини, її прагнень і звершень. Вони розладнюють основу збірки, порушують цілісність характеру ліричного героя.

Перед нами остання книжка ліричної поетеси Валентини Ткаченко „Осінь тільки починається” („Радянський письменник”, 1958 р.). Хоч у книзі й трапляються окремі вдалі вірші, проте загальне враження від неї лишається, як від книги, перенасиченої вузько-особистими настроями, переживаннями і роздумами, в яких не відчувається подих сучасності. Лірична героїня віршів В. Ткаченко — людина без характеру, без мети, без волі, без внутрішньої зібраності і цільності. То вона проклінає зрадника кохання, то готова простити йому гріхопадіння, то тікає від людей на лоно природи, то шукає собі розради у роботі...

Приkre враження справляє засміченість дріб'язковими речами поетичної збірки І. Хоменка „Дуби не хильяться” („Радянський письменник”, 1958 р.), редактором якої, до речі, є В. Ткаченко. Важко сказати, що спонукало і видавців і редактора — чи спорідненість почуттів, чи замилування псевдо poeticним образом, — схвалити до друку, скажімо, вірш І. Хоменка „Я ходив у балці”, в якому поет у відчай порівнює свою долю з долею зірваних на полі квітів: „Я в тяжкій розлуці в'яну так, як ви”.

Особливу незадоволеність викликає збірка „Вітрила” („Радянський письменник”, 1958 р.) поетеси Лінні Костенко, на віршах якої найвиразніше позначилась згубність „чистої” лірики. Ось один із них, визначений як малюнок:

Птиці зелені
у пізню пору
спати злетілись
на свіжий поруб.
Тихо спустились
на жовту глицию
птиці зелені,
зелені птиці.
Крилами били,
пера губили,
голови сизі
низько хилили.
Пні навкруги —
іхні родичі кровні.

Зрізи на пнях —
наче місяць у повні ...
Птиці зелені
Що ж вам ще треба?
Маєте місяць.
Маєте небо.
Ta на зорі,
в золотаву пору,
птиці зелені
рвонулися вгору.
Tільки злетіть
не змогли, не зуміли:
тісно було,
переплутались крила.

Якщо й не робити спроби розшифрувати алегорію вірша і прийняти його за малюнок природи, то навіть тоді не можна не прийти до висновку, що вся його образна тканина сповнена почуттям відчаяло, безвихідності, приреченості. Коли ж прийняти вірш як алегоричний, то тим більше важко погодитись з його спрямуванням. Він далекий від оптимістичного світосприймання і високого почуття колективізму, властивого радянській людині.

Мотиви цього вірша, на жаль, характерні для творчого доробку Л. Костенко. I тому погану послугу роблять ті, хто, віддаючи належне талантові поетеси, обходять мовчанням невірне спрямування її творів, наче поетичний талант це просто вміння мислити образами, а не мистецтво в поетичних образах втілювати високі ідеї, глибокі думки і сильні почуття су-

чинника, відображати дійсність у всій її багатогранності і складності. Л. Костенко пише і далі в тому ж дусі. Про це, зокрема, свідчать надруковані в збірнику „День поезії 1958 р.” („Радянський письменник”) її вірші „Я прощаюся з рідним краєм” і „Ми з тобого — як море і небо”.

Писати правду життя — це основний закон літератури соціалістичного реалізму. Однак, деякі письменники судять іноді про життєву правду не з висоти суспільної свідомості, а з позиції своїх вузькоособистих інтересів. Це відбилося в окремих творах, в яких під виглядом правди життя наша радянська дійсність по-казується перекрученю, збідненою, сірою.

В поезії чи не найприкрішого зrivу зазнав досвідчений майстер слова Л. Первомайський, багато творів якого стали окрасою української поезії, увійшли в скарбницю радянської літератури. В журналі „Вітчизна” № 5 за 1958 р. після ювілейної статті, присвяченої 50-річчю з дня народження поета, надруковано його вірш під назвою „Казка”, який судячи з усього, має характер поетичного „кредо” автора. Зміст цього вірша зводиться до того, що автор в дитинстві чув „казку про казку” і все своє життя він шукає її. Але ця чудесна „казка” була лише у минулому. Не зважаючи на безперервні муки пошукув, автору не вдалося зустріти її за все життя. Вона тікає від нього, як привид, а його оточує безпросвітна темрява, з нього кепкують люди. Щоб знову побачити цю „казку”, автор звертається до птаха:

„Понеси мене, пташе,
В давнє, радісне, наше ...”

В сучасності автор не може знайти свого вимріяного щастя:

„Вже за казкою тою
Обходив я півсвіта.
Вже зблукав я піввіку,
Путь-дорогу велику ...
Сам казки я складаю,
Сам над ними ридаю,
I лише однієї
Не знайду, не згадаю”.

Твір сповнений темною, малозрозумілою символікою, в ньому немас жодної ознаки сучасності, прикмет нашого життя. Весь вірш від початку до кінця пройнятий безмежним сумом за якимсь таємничим і тільки одному поету відомим минулим. Його ліричний герой постає в цьому творі людиною, якої ніхто не розуміє, людиною, сповненою почуття самотності, егоцентричного самозаглиблення, далекого від суспільства, від життя і боротьби свого народу. А звідси і переврекрення у вірші правди нашого життя, яка полягає у здійсненні найзаповітніших мрій і прагнень народу, його ідеалів, у торжестві нового, комуністичного, у безустанному русі вперед.

Виявом індивідуалізму є спроби деяких поетів свої власні болі і образи підносити до рівня громадських. I тоді в їхніх віршах появляються туманна символіка, двозначні образи, невиразні натяки, сумнівні поетичні паралелі. Так, у своєму вірші „Операція”, надрукова-

ному в збірнику „День поезії 1958 р.”, С. Голованівський вдається до сумнівної алегорії, витлумачення якої цілком залежить від суб'єктивного сприйняття читачем, а не від її художньої логіки. Проте, незаперечним є одно, — у вірші йдеться не про хірургічну, а про якусь моральну операцію.

Відомо, що у свій час на сторінках нашої преси гостро критикувались ідейні зриви в окремих віршах С. Голованівського. Тепер же пост, порівнюючи критику з примусовою хірургічною операцією, ставить під сумнів її справедливість. А це є не що інше, як вияв неповаги до громадської думки. Ідейна ущербність вірша „Операція”, його антигромадське звучання полягає в тому, що вся його система образів і емоціональна наснаженість дають зображення нашої дійсності в кривому дзеркалі. І тому цей вірш не тільки не сприяє викриттю справжніх недоліків, труднощів в розвитку нашого суспільства, не тільки не мобілізує на боротьбу за подолання цих недоліків і труднощів, за утвердження нового, передового, а навпаки, збиває з пантелику читача, прищеплює йому міщанські, обивательські погляди і настрої.

Перебільщена увага до свого особистого світу часом приводить деяких, навіть досвідчених, поетів до втрати почуття художньої міри. У новій збірці поета Л. Дмитерка „В обіймах сонця” („Радянський письменник”, 1958 р.) є цикл віршів „Листи без конвертів”, від яких сильно від духом самозакоханості ліричного героя. Так, у вірші „Один за одним сходять у могилу...”, де поет згадує померлих видатних письменників, пам'ять про яких живе в народі, його ліричний герой говорить і про себе: „Кваліво б'ється серце моє кволе, колись настане день останній мій”.

Небезпеку впливу суб'єктивізму в художній творчості полягає в тому, що він неминуче веде до зниження критеріїв ідейності. Саме в цьому причиня прикро зриву, якого зазнав талановитий молодий поет Д. Павличко. У вірші „Я знаю, знаю...”, надрукованому в збірнику „День поезії 1958 р.”, він поставив перед собою велике і благородне завдання осіпувати і звеличати рідну мову. Але до його розв'язання поет підійшов з невірних позицій і тому не досяг своєї мети. По суті він протипоставив одну мову іншим, а це може лише образити високі і священні інтернаціональні почуття радянських людей.

Не можна також не зауважити, що замикання деяких поетів в колі дрібних, вузькоособистих мотивів приводить до тематичного і художнього збіднення нашої поезії. Як відзначалось на республіканській нараді поетів України, в нашій поезії ще не посіла належного місця і не знайшла глибокого, високохудожнього втілення тема героїчного робітничого класу. Мало звертаються поети до бойової політичної лірики, спрямованої проти імперіалістичної реакції та її прислужників — українських буржуазних націоналістів. Ці прогалини в нашій поезії наочно проявилися, зокрема, і в збірнику „День поезії 1958 р.”, підготовленому і випущеному до поетичної паради.

Певне зниження громадського пафосу, обмеженість проблематики і художня невиразність ліричних творів поряду українських радянських поетів є наслідком, на-

Проф. д-р Н. Полонська-Василенко

НОВЕ ФАЛЬШУВАННЯ ІСТОРІЇ

(До 40-ліття ВУАН)

Серед культурних досягнень України за час її державності, безперечно, було заснування Української Академії Наук. Прагнення мати свою Академію Наук характеризує всю добу національного відродження України¹. Питання про заснування Академії Наук стояло на порядку денного за часів Центральної Ради й Українське Наукове Товариство розробляло пляни перетворення Наукового Товариства на Академію Наук²). Проте бурхливі політичні події не дали можливості здійснити ці простки й Українська Академія Наук була заснована тільки в 1918 році, за часів Гетьманату³.

В червні 1918 р. була утворена спеціальна „Комісія для вироблення законопроекту про заснування Украї-

самперед, іх слабого ще зв'язку з життям народу, з нашою кипучою і багатогранною дійсністю. Закономірності мистецтва об'єктивні, і вони неминуче обертаються проти того, хто нехтує ними.

Окремі серйозні хиби і недоліки в розвитку української радянської лірики на сучасному етапі свідчать також про те, що на творчості деяких поетів ще й досі відчутно позначається вплив горезвісної теорії „самовираження”, яка обстоює право поета-лірика на сповідь, на розкриття своєї душі, наголошуєчи при цьому на незалежності мистця від суспільного життя, що випливає нібито з якогось особливого місця лірики в літературі. Таке розуміння природи лірики суперечить марксистсько-ленінській естетиці, яка не робить винятку для лірики, розглядаючи її як один з основних родів літератури. Щождо творчої індивідуальності поета-лірика, то марксистсько-ленінська естетика завжди визнавала і визнає її, але не як вияв „я” індивідуаліста, а саме як творчу індивідуальність, чиє поетичне вираження особистого світу нерозривно зв'язане з життям народу, з його думами, прагненнями та ідеалами.

Тимчасом боротьба проти впливів цієї „теорії” ведеться ще слабо. Поява в республіканських журналах і видавництвах ряду ідейно і художньо незрілих, дріб'язкових за тематикою поетичних творів стала можливою тільки внаслідок помітного зниження критеріїв художності, послаблення принципійальної творчої критики як в середовищі письменників, так і в друкованих органах, що часто керуються тільки бажанням „нікого не образити”.

Недоліки нашої ліричної поезії пояснюються не тільки і не стільки заниженням критеріїв художності. Підвищенням вимог до поезії в журналах і видавництвах можна лише зменшити вихід сиреньких, а то й халтурних творів, а не поглибити поетичний потік. Щоправда, критичніший підхід редакторів і видавців до рукописів наших поетів спонукав би останніх вибагливіше ставитись до свого творчого доробку. Основою ж основ високої ідейності і художності поетичної, як і будь-якої іншої, творчості є тісний і нерозривний зв'язок мистця з життям народу.

їнської Академії у Києві". Головою її було призначено академіка Російської Академії Наук проф. В. І. Вернадського; членами Комісії були 16 вчених (п'ять із запрошеніх не взяли участі: Б. Іконников, В. Палладін та А. Сумцов — із-за хвороби; М. Грушевський не дав відповіді; Ф. Вовк помер в дорозі з Петрограду до Києва). Членами були: Д. І. Багалій, М. Т. Кащенко, Б. О. Кістяковський, И. И. Косоногов, А. Ю. Кримський, Г. Г. Павлуцький, В. М. Перетц, С. В. Секторський, О. А. Сперанський, С. ІІ. Тимошенко, Є. В. Тимченко, М. І. Туган-Барановський, П. А. Тутковський і С. Л. Франкфурт⁴).

Праця Комісії продовжувалася до 17 вересня; вона склала законопроект, прийнятий Радою Міністрів і затверджений Гетьманом. Праці Комісії — це цілий том, в якому вміщено різні пояснення, записки, доклади в справі організації Академії Наук, її допоміжних установ та Статут Академії Наук. Всі ці матеріали були своєчасно надруковані й не являли жадної таємниці⁵.

14 листопада 1918 року Академія Наук була відкрита в складі 3-х відділів: І-го Історично-філологічного, ІІ-го — Фізично-математичних наук та ІІІ-го — Соціальних наук. Склад перших академіків був призначений Гетьманом за узгодженням з Комісією, яка підготувала Статут та законопроект про заснування Української Академії Наук; надалі академіків обирали спільні зібрання академіків. Першими академіками були: Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров та С. Смаль-Стоцький — для І-го відділу; В. Вернадський, М. Кащенко, С. Тимошенко та П. Тутковський — для ІІ-го відділу та О. Левицький, В. Косинський, Ф. Тарановський та М. Туган-Барановський — для ІІІ-го відділу. Першим Президентом Української Академії Наук був призначений В. І. Вернадський, невідмінним Секретарем — А. Ю. Кримський⁶.

Бурхливі події повстання проти Гетьманщини, падіння Гетьманату — не дали можливості розгорнути працю Академії Наук, але вона, як установа, залишилася. Нова влада, УНР з Директорією, залишила її, обмежившись лише деякими змінами в Статуті, створеному в 1918 році⁷). Статут 1918 року з додатками та змінами, зробленими в 1919 році, існував фактично до 1929 року, коли було ухвалено Радою Комісарів новий Статут Академії Наук⁸.

Факт утворення Української Академії Наук в 1918 році не викликав жадного сумніву; всім була добре відома ця подія: як тим, хто радів із постання Академії за Гетьманщини, так і тим, хто сумував із того, що якраз за Гетьмана було засновано її. Так — М. Грушевський писав у 1925 році:

„Всеукраїнська Академія Наук в листопаді скінчила 6 літ свого існування. 14 листопада 1918 року, в пам'ятний день проголошення загального повстання проти німецької окупації й гетьменського уряду, був підписаний, одночасно з маніфестом про об'єднання України з Московщиною, також і декрет про заснування Української Академії Наук, та призначення перших 12 академіків... а два тижні пізніше, 29 листопада, коли Київ був окружений українською армією й нетерпеливо чекав кінця німецького панування, відбулися перші установчі збо-

ри цих академіків та формація спільног зібрання Академії і президії її відділів. Так серед революційної завірюхи здійснилась... давня мрія української інтелігенції, виношена і викохана в затишку учених кабінетів та лябораторій кілька десятиліть перед тим”⁹.

Протягом перших 10 років існування Української Академії Наук ніхто — ні комуністична партія, ні уряд, ні преса не спростовували для всіх відомого факту заснування її за часів Гетьманщини. Наближалося десятиліття існування Академії Наук — ВУАН, як називали її. Спочатку це святкування мало дуже скромний характер. З 1927 року в різних інстанціях ВУАН почали обмірковувати форми святкування. Насамперед вирішено було відзначити десятиліття на всіх видах ВУАН 1928 року; це було виконано майже всіма комісіями. Крім того було ухвалено скласти біографічний показник всіх академіків та наукових співробітників ВУАН, які працювали в це перше десятиліття, із зазначенням їх наукових досягнень. На цьому спочатку обмежувалися пляни ювілею ВУАН.

На початку 1928 року питання ювілею набував нових форм. Справа перейшла з рук проводу ВУАН до рук советського окупаційного уряду. Уряд побажав відсвяткувати 10-літній ювілей ВУАН з не меншим блиском, ніж святкували перед тим 200-літній ювілей Російської Академії Наук. Було створено Ювілейну Комісію, до якої входила вся президія ВУАН, секретарі 3-х відділів ВУАН, уповноважений від Головнауки в Києві Л. М. Левитський, голова Окр. Виконкому Ю. Войцеховський, академіки: Д. І. Багалій та О. П. Новицький, член-кореспондент В. І. Щербина, науковий співробітник Ф. Л. Ернст¹⁰). Академік К. Г. Воблий дістав відрядження до Ленінграду з метою ознайомитися на місці з технікою організації ювілейного свята Академії Наук. Ювілей ВУАН мав тривати 2-3 тижні. Програма його все ускладнювалася: крім засідання в Києві й ознайомлення з установами ВУАН, введено було ознайомлення із заповідниками ВУАН: „Конча-Заспа”, „Асканія Нова”, прогулянка Дніпром на Дніпрельстан. Передбачалося надрукувати п'ятьма мовами — українською, англійською, російською, німецькою і французькою — „Історію ВУАН за 10 років її існування” з портретами діячів — на 5-7 аркушах і Ювілейний довідник „Київ”. Згодом, крім великого видання — „ВУАН за 10 років”, вирішено було видати скороочено, популярно для селян та робітників: „Роля ВУАН в культурній революції”. Запляновано було низку видань, присвячених ювілєю ВУАН.

Як снігова куля — ускладнювалася й розширялася справа ювілею. Крім Ювілейної Комісії, складено Підкомісію з істориків для опрацювання пляну та Історичного відділу Довідника; запрошено академіків: М. С. Грушевського, М. П. Василенка, В. І. Щербіну. Довідник розростався: він мав охопити не лише ВУАН з її установами, а також і Київ з його околицями, київські музеї; він мав бути з малюнками, mapами, схемами, маршрутами. Скласти його мали Ф. Л. Ернст, М. В. Шарлемань та М. Я. Рудинський. До Ювілейної Коїї введено О. Ю. Гермайзе та академіка М. М. Крілова й М. П. Кравчука.

Рівнобіжно в Харкові складено окрему Підкомісію під головуванням академіка Д. І. Багалія; до неї вступили академіки, що мешкали в Харкові. Свято, розпочавшись у Києві, мало бути перенесене до Харкова.

Приміщення ВУАН було замале, щоб вмістити всі виставки, схеми, креслення; тимчасово дали для виставки приміщення колишньої жіночої Епархіяльної школи в Києві, на Трьохсвятительській вул. (Жертв революції). В ньому треба було зробити ремонти. В грудні 1928 року голова Управління наукою, Ю. І. Озерський, повідомив ВУАН, що, перебуваючи за кордоном, він запросив особисто німецьких вчених на свято ювілею; він передбачав, що приїде не менш 100 вчених. З різних міст Советського Союзу запрошено було коло 500 вчених. Крім того президія ВУАН звернулася до різних установ ВУАН з пропозицією подавати імена бажаних гостей. Природно, що за такої широкої організації справи ювілею — не можна було влаштувати його ні в 1928, ні в 1929 році й остаточно призначено було свято на травень 1930 року. Заплановане і підготоване свято не відбулося, бо в квітні 1930 року відбувся суд над СВУ і замість слави — ВУАН зазнала найбільшої зневаги¹¹.

Вся ця епопея з 10-літтям ВУАН свідчить, що свято ювілею відкладали на 1929, а потім на 1930 рік не тому, що дата викликала сумнів, а тому, що тяжко було організувати таке імпозантне свято, як того хотів уряд.

Тим часом, на еміграції в 1930 році в Ужгороді було надруковано II-ий том „Історії України”, — „Українська Гетьманська Держава 1918 року”, — Д. І. Дорошенка. В ній було докладно описано підготовку до відкриття Академії Наук, її склад. Ця праця на еміграції стала головним джерелом для історії Гетьманщини взагалі, і зокрема — історії заснування Української Академії Наук.

Року 1948 на еміграції широко відзначили 30-ліття заснування ВУАН в Авгсбурзі в УВАН; на урочистій двадценній академії члени Академії в ряді доповідей висвітлили справу заснування ВУАН в 1918 році, поділилися своїми спогадами¹²). В 1949 році в Енциклопедії Українознавства чітко датовано рік заснування ВУАН — 1918¹³). В 1952 році Президент УВАН в Нью Йорку М. О. Ветухів надрукував статтю, присвячену ВУАН, в якій теж зазначив 1918 рік, як заснування Академії¹⁴). В 1955 році, в Мюнхені, вийшла праця Н. Полонської-Басиленко, де наведено документальні дані про заснування Академії в 1918 році¹⁵). В 1958 році відбулося урочисте засідання УВАН в Нью Йорку, присвячене 40-літтю Української Академії Наук. Так для всіх, в цілому світі, було ясно, відомо, не викликало сумнівів: 14 листопада 1918 року в Києві було відкрито Українську Академію Наук. З того часу минуло лише 40 років. Сотні, тисячі людей знали та знають про цю подію; ще працює один із академіків першого складу Академії Наук — С. П. Тимошенко. Ще живуть і працюють сотні людей, що були зв'язані з Українською Академією Наук в 1918 році. Звичайно, найбільше таких свідків там, в УССР.

Проте, якраз в УССР, де ще живі свідки, комуністична партія та уряд розпочали систематичну кампанію проти безспірного факту заснування Академії Наук в 1918 році. Поставлено було мету: переконати весь світ, що Українська Академія Наук є твір Комуністичної партії та Советського уряду.

Вже в I-му виданні „Большой Советской Энциклопедии” в 1947 році було сказано: „Академия Наук УССР основана в 1919 году”¹⁶). В II-му виданні читаємо знов: „Академия Наук УССР... основана в 1919 году после победы на Украине Советской власти”¹⁷). В зв'язку з тим довелося переробляти деякі біографії, наприклад, В. І. Вернадського. В його біографії сказано в ЕСЭ знов: „в 1919 году была основана Академия Наук”¹⁸). Ці факти дуже цікаві: вони свідчать про те, яким величезним культурним фактором вважають в Советській Україні Академію Наук і як хотіть привласнити саму ініціативу заснування Академії большевики.

Найбільш показова з погляду фальшивання історії є книга, збірник статей під назвою „Розвиток науки в Українській РСР за 40 років”, видана в 1957 році Академією Наук УССР. В цьому збірнику в 6-ти статтях твердять, що Українська Академія Наук створена советським урядом. Президент АН УССР О. В. Палладін пише так:

„Після встановлення Радянської влади на Україні була заснована Українська Академія Наук. Сам цей факт організації Академії Наук у тяжкі роки громадянської війни і господарської розрухи був яскравим свідченням піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про розвиток науки і культури в Українській РСР”¹⁹).

Наведена цитата свідчить, що не випадково і не помилково твердять в советських виданнях про заснування Академії Наук в 1919 р.; тут безперечний доказ свідомого, злісного фальшивання, приписування партії та уряду того, що було зроблено до окупації. Головне — висновки про „піклування” Комуністичною партією та урядом — наукою. Чи не є це близькучим прикладом того, як охоче партія та уряд приписують собі незаконно те, що зроблено не ними?

Інші автори більш-менш згідно з Президентом твердять про заснування Академії Наук в 1919 році (д-р Ф. Лось, О. Нестеренко, В. Чуїсів, Г. Савін, Ф. Белянкін, А. Думанський).

Найцікавіші висловлення двох авторів: О. О. Нестеренка та В. М. Чуїсова і далі — Г. М. Савіна, О. О. Нестеренко та Г. М. Чуїсів твердять, що „В Академії Наук Української РСР, заснованій у лютому 1919 року...”²⁰). Це твердження дуже цікаве. Авторам ясно, як і кожному, хто зізнав умови окупації України большевиками в 1919 році, що дуже тяжко уявити, коли саме могли вони заснувати Академію Наук? Тому автори, як досвідчені фальсифікатори, ставлять певну, конкретну дату: „лютий 1919 року”. Якраз ця дата неймовірна: в боях, відтісняючи війська Директорії, захоплюючи крок за кроком територію України, большевики найменш здатні були засновувати Академію Наук в лютому, коли вони тільки що встигли окупувати Київ. З наведеної вище історії заснування Ака-

демії Наук видно, яка то була складна справа: протягом понад 4-х місяців працювала в 1918 році спеціальна комісія, яка підготовила заснування Академії Наук, склали законопроект про заснування її, підготовила статут, штати, конторис. На думку двох економістів, пп. Нестеренка та Чуїсова, справа із заснуванням Академії Наук надзвичайно проста: в перших числах лютого большевики оволоділи Києвом і — негайно заснували Академію Наук!

Академік Г. М. Савін у своїй фальсифікації опинився в становищі невідповідному для академіка. Він пише так:

„Незабаром після встановлення Радянської влади на Україні Рада Народних Комісарів Української РСР прийняла (в червні 1919 р.) постанову про організацію Академії Наук УРСР”²¹.

Таким чином, автори розійшлися у встановленні дати події, яка мала місце лише 40 років тому: замість лютого — Савін відклав заснування Академії на червень; він припускає, що мусіла бути ухвала Ради Народних Комісарів. Здавалося б — переконливе? Але тут вилазить фальшування ще більше наявне й не-припустиме. Академік Савін, треба гадати, неуважно прочитав у документах про заснування Академії, що дійсно в червні 1918 року було створено Комісію для підготовки до заснування Академії Наук. Там, у Д. І. Дорошенка, докладно описано весь процес підготовки до відкриття Академії Наук, процес, в якому брали участь 16 досвідчених професорів²².

Фальшування дати заснування Академії Наук робить незрозумілою всю історію Академії Наук: від 1927 року і до середини 30-х років уряд та партія вели боротьбу з ВУАН; наслідком цієї ницівної акції Академія була зруйнована: гуманітарні відділи знищені, кілька академіків та сотні співробітників були заслані, закатовані, відділи ліквідовані. Для чого була б ця боротьба яків дійсно ця Академія була заснована советським урядом та партією? Як могло статися, що твір комуністичного уряду став осередком національної культури? Чому в цій Академії до 1927 року в складі академіків не було жадного комуніста²³? Про це не подумали фальсифікатори.

Намагаючись під всіма претекстами підняти престиж комуністичної партії та уряду, які „піклуються за науку”, фальсифікатори іноді потрапляють в ніякове становище. Так наприклад: математик академік Г. М. Савін пише, що після заснування Академії в червні 1919 року —

„в складі нової Академії Наук був організований Інститут Технічної Механіки. Вперше в історії науки в систему інститутів Академії Наук було включено інститут технічного профілю”²⁴.

Цікаво, що другий академік, Ф. П. Белянкін, повторює майже дослівно:

„Інститут Будівельної Механіки був організований одночасно з Академією в 1919 р. під назвою Інститут Технічної Механіки”; „перший випадок в історії, коли в систему інститутів Академії Наук було включено інститут технічного профілю і діячі техніки обрані дійсними членами Академії”²⁵.

Дві цитати майже дослівно однакові. Мета їх ясна: показати „світові”, як відмінна від усього світу комуністична влада, яка так високо ставить технічні науки. Все добре, але, на жаль, маємо тут новий фальсифікат: не в 1919, а в 1918 році — в першому складі академіків був призначений С. П. Тимошенко на катедру технічної механіки, який не побажав бути академіком, коли большевики окупували Україну й емігрували за кордон. Таким чином, не комуністична партія, а Українська Держава відкрила шляхи до Академії „діячам техніки”, і в списку установ, заплянованих в Академії в 1918 році, стояв „Інститут прикладної механіки”²⁶. Так фальсифікатори Академії Наук УССР прославляють поступовання Української Держави і навіть її лаврами намагаються прикрасити комуністичну партію, якій замало лаврів Герострата, що спалив твір людського генія.

Ця, здавалося б, невелика справа з фальшуванням дати заснування Української Академії Наук — дуже важлива. Приписуючи совєтській владі заснування Української Академії Наук, тим самим, як пише Палладін, підкреслюється піклування уряду наукою, Академією Наук. Уряд, який в 20-30-х роках зруйнував Академію Наук, сотні наукових співробітників та академіків заслав на найтяжчу працю до концтaborів, де загинуло — невідомо точно, скільки — вчених, на першу фабрику здавав унікальні наукові твори, рукописи, рідкі книги, переслідував Українську Академію Наук як осередок націоналізму, — тепер вихваляється, як меценат, основоположник Академії Наук та її протектор. По всьому світі шириться „БСЭ” — „Большая Советская Энциклопедия”, а тепер — „Розвиток науки в УРСР за 40 років” і розносять по всьому світі легенди про меценатство комуністичної партії та Радянського уряду.

1) М. Грушевський. Всеукраїнська Академія Наук, „Україна”, Київ, 1925, кн. 1-2, стор. 212-216.

2) О. Грушевський. Українське Наукове Товариство, „Україна”, 1924, кн. IV, стор. 184.

Д. Дорошенко. Історія України. Ужгород, 1932, том I, стор. 391.

Д. Дорошенко. Історія України, Ужгород, 1930, том II, стор. 361.

3) Д. Дорошенко. Історія України, т. II, стор. 361.

Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. I, Мюнхен, 1955, стор. 11-16.

4) Д. Дорошенко. Іст. Укра., т. II, стор. 361.

5) Збірник Праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Академії Наук. Київ, 1919. Державний Вісник, 1918, ч. 75.

Пояснююча записка Міністра Народньої Освіти та Мистецтва М. Василенка до Ради Міністрів Української Держави. Київ, 1918.

Д. Дорошенко. Історія України, т. II, сторінки 361-362.

6) Державний Вісник, Київ, 1918, ч. 73.

Гетьман Павло Скоропадський. Українська культурна праця на Гетьманщині в 1918 році. „Державницька Думка”, Філядельфія, 1951, ч. 4, стор. 33-34. (Передруковано з „Наша Культура” 1936, кн. 4813).

Микола Бутович

ПОВСТАННЯ ПРОТИ ГЕТЬМАНА

(Сіра Дивізія)

(Закінчення)

А тим часом події набирали свого темпа. Вже десь недалеко був офіцерський ешелон з Києва. Наш гарматчик імпровізував броневика з гарматою на платформі обкладаючи її мішками з піском. Від третього полку вже прийшов відділ, щоб юхати на фронт проти Бахмачу. І от комусь прийшла в голову думка (чи не Ангелові?) доручити командування цим відділом Пилипенкові. Палісві, що якраз надійшов до цього муравища, ця думка сподобалась. Приведено Пилипенка і Палій заїкаючись запропонував йому змити свої

Перше півріччя Української Академії Наук. К., 1919.

7) Щоденник В. Л. Модзалевського за 1919 р. (рукопис).

Архієп. Сильвестер Гаєвський. До спогадів про акад. А. Кримського. „Віра і Культура”, Вінниця, 1954, ч. 7, стор. 18.

8) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. I, стор. 59.

9) „Україна” Хроніка. Київ, 1925, ч. 1-2, стор. 217.

10) „Вісті ВУАН”, 1929, ч. 1-2, стор. 43.

11) Вісті ВУАН 1929, кн. I, стор. 18-20; 51-54; ч. 2, стор. 2, 37, 39-41; ч. 3, стор. 59-60.

12) У всіх українських газетах Німеччини 1948 року було відзначено це свято в Авгсбурзі.

13) Енциклопедія Українознавства, т. I, стор. 906.

14) Основні етапи розвитку Української Академії Наук. „Літературно-Науковий Збірник ВУАН”, Нью-Йорк, 1952, ч. I.

15) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, Мюнхен, 1955, т. I-й.

16) „Большая Советская Энциклопедия”, вид. I, 1947, т. 55.

17) „Большая Советская Энциклопедия”, вид. II, 1951, т. I.

18) „Большая Советская Энциклопедия”, вид. II, т. 7.

19) „Розвиток науки в Українській РСР”. Київ, 1957. Передмова, стор. 11.

20) Там же, стор. 57.

21) „Розвиток науки в Українській РСР”. Київ, 1957, стор. 176.

22) Д. Дорошенко. Історія України, т. II, сторінки 360-362.

23) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. I, стор. 53.

24) Г. М. Савін. „Про розвиток механіки на Україні за 40 років Радянської влади”. („Розвиток науки на Українській РСР”, Київ, 1957, стор. 176.

25) Ф. П. Белянкін. Історія розвитку науково-дослідних робіт в Інституті будівельної механіки. („Розвиток науки...”, стор. 487).

26) Д. Дорошенко. Історія України, т. II, сторінки 363-364.

гріхи і повести наступ на Бахмач. Пилипенко пристав радо на пропозицію і вже, як тільки гармати дістали панораму, набої та олій, — відділ всів до вагонів і від'їхав проти Бахмачу на Калинівку. — Треба було протиати очі, або вщипнути себе за ніс, щоб переконатись, що це не сон, а повстанська дійсність. — Мене вже хилило до справжнього сну і я приліг на горбату софу, що пружинами рахувала всі ребра й лопатки, і солодко задрімав. Прокинувся від чіткого голосу промовця, що добірною українською мовою промовляв до якихось двох, чи трьох офіцерів-золотопагонників. Промова була подумана, видно, на більшу автоторію, бо голос мав фортецісмо, і на довший час, — бо були й дати з української історії. — Причина і ціль були прості і ясні. Затримано цілий вагон російських офіцерів добровольців, що через Київ їхали на Дні. Треба було отже промовами переконати їх, що так не слід робити. За це діло взявся залізничний комісар Лісовенко. Він у смушках, з м'якими вусами і щирими нотами в голосі і викликав до штабу по-двоєстроє з вагона і заїдаючи пончиками та запиваючи лімонадою розплівався у красномовстві. Кажуть, що кількох прийшлося обезбройти, а коло вагону виставлено варту. Так до ранку я спав на в'єливих пружинах, а у вуха мої лились найбільш переконливі патріотично-українські аргументи нашого милого комісара.

Тим часом і справа з начальником штабу армії Чернігівщини і Полтавщини була теж щасливо Ангелом і Палієм полагоджена. Цю посаду, як у Галичині кажуть, „обняв” якийсь, осібняк в австрійській уніформі у цвікарах з носальними нотами у голосі. Був це, як він сам себе рекомендував, військовий слідчий, галичанин, який був до всього: „хоч до плуга, хоч до рала, хоч до пана генерала!” Був він теж добрий і до чарки, так що реквізований спирт придався.

Сам же Палій — командарм — одночасно став і начальником нашої дивізої, а начальником штабу дивізії призначив недавноприбулого сотника Морозевича, що жінка його була донькою „артільного батька”. Генералів Васильєва-Чечеля та Піонтовського усунено, хоч вони і зголосилися до служби Директорії. Зміни в полках сталися такі. У першім, коли старшини прийшли в ночі з вісткою про повстання до полковника Пунцького і спітали його який буде наказ, він змісця сказав: „лядувати обози, вагонуватись, ідемо до Конотопу, займаємо позицію проти офіцерського корпусу з Києва!”. Його рішуча постава заимпонувала старшинам і він лишився командантом полку.

У другім полку, якщо пам'ять мене не зраджує полковник Мазуренко втік, у третім Александровича усунено, хоч він теж зголосився до служби Директорії, але мусів уступити місце Пилипенкові, який відразу ж пішов угору. Полковника Гудиму з четвертого полку теж Палій усунув, помимо його охоти співпрацювати.

І так, крім полковника Пузицького, за яким обстали старшини його полку, ми знову втратили весь провід і на голову дістали згори благословленного Палія, що йому самому в голову вдарила його височезна позиція командарму. Один з писарів штабу дивізії з власної революційної ініціативи зробився завідующим канцелярією у командарма, а другий довідавшись про переворот два дні в'язав собі вуха, ніби хворий, а на третій, побачивши, що „наша бере”, як у продовженні казки, сам себе зробив особистим адъютантом Палія, міна його стала многозначна — таємнича і відношення до всіх — згори. І дійсно, він став головним шептуном при Палієві і керував ним, як дишом.

За пару днів офіцерський віddіл, що наступав з Бахмачу, мусів утікати на Ніжин, бо льокомотиву йому наша гармата розбила, а розстрільна і обхід двірця відперли далеко назад. Проте, ми покищо далеко ще не посувалися, бо роботи мали понад голову.

Найперше переведено мобілізацію, яка на практиці нас не посилила, а послабила, бо в ряди „сірих” вілялася збройшевичена солдатня з довколишніх сіл, що прийшла по шинелі й рушниці.

Далі треба було на Полтавщині й Чернігівщині захоплювати владу. Скільки малих віddілів „сірих” розсипалось на всі боки! На мапу було страшно поглянути, як ми були розкидані! Кілько варти треба було виставляти і ким хоронити? — От хоч би така ілюстрація. Вагон з офіцерами-добровольцями, що його комісар Лісовенко гуманно хотів не ліквідувати, тільки запльомбувавши і, почепивши напис: „Ваше... — Вам!” розігнати льокомотивою і пустити на большевицький кордон, — просто розбігся, бо варта зі змобілізованих, пішла собі додому спати.

Або несподіванка у Глухові, куди вислано було наш віddіл. Змобілізовані, яких було три чверти, заарештували „сірих” і повели їх на розстріл. Брятував кулеметчик наш з льокомотиви, що цільним вогнем розігнав волоцюг. Крім того треба було стерегти муніційний завод у Шостці, склади амуніції на Вірьовці, вислати третій полк аж до Чернігова і т. д. і т. д. І коли спочатку треба було приборкувати гетьманців, точніше — деяких правих росія, тепер треба було боротись з лівими большевицькими виступами.

У прикордонній смузі вже раніш були напоготові спеціальні большевицькі частини для удару на Україну. Тепер вони стали дуже активні і просякали ціле наше запілля. Кордону не було ким стерегти, а наші віddіли знову змаліли, часом до смішного. Наприклад, у гарматнім полку було вже більше коней, як людей.

Телефонні дроги перерізувано щоночі. Одного разу до штабу армії нахабно з'явився сам Шуба з гранатами в кишенях — один з большевицьких ватажків з прикордонної смуги. Робітництво з конотопських заїзничних майстерень було бочкою пороху. Палій грішми дочасу їх приласкував. Одного разу у передмістю почав бити великий дзвін на сполох. То російське робітництво скликало мітинг. Довідались ми, що вже кілька тисяч людей стоять на вулиці коло дзвону. — Сотник Морозевич викликав кілька кінних ординарців штабу з нашими кіньми, сіли ми, як були, в сідла, і гайда до натовпу. Здалека то виглядало на кавале-

рію, а насправді було нас може з двадцятро. Натовп розсунувся на боки, один з ординарців, стоячи на сіdlі, підв'язав мотуз так, що годі було дістати і ми навесело знеохотили юрбу до мітингу, пообіцяли знову якусь мамону. Але ґрунт був гарячий, ми розпорощені і пахло катастрофою.

Коли ще в перших днях повстання приїхав до Конотопу полковник Пузицький, я представив йому ситуацію і радив перебрати в свої руки команду дивізії, запевняючи, що Палій на те пристане, бо дивізія і так живе без нього, а він без неї. Та Пузицький не погоджувався. Не лізло в голову кадровому старшині пхатись без призначення на вищу посаду. А шкода, — думаю, на тім дивізія багато виграла б!

Як окрему сторінку, — окреме явище конотопського повстання, треба відмітити курінь отамана Ангела. Його створив сам Ангел з добровольців, охочих до кавалерії. Підшив він формування романтикою, залізною дисципліною зі шомполами і т. д., гарною уніформою, що нагвалт змобілізовані кравці пошили, посадив цю збиранину на вороних змобілізованих коней і готовувався рушити у похід на Ніжин, щоб обійти засівших там офіцерів. Його запал, енергія і невисипучість були подивуєдні. Колеги-цивілі, що з Ангелом приїхали з Києва взялись до видавання місцевої газетки, щоб інформувати місцеве населення та додавати духу повстанню. Редактором газети був відомий на еміграції артист-малляр і графік Павло Ковжуна, а помагав йому якийсь поет із Києва, прізвища якого не пригадую.

Треба ще згадати німців і їх ставлення до нас. У Конотопі був штаб корпусу. Німці зайняли з вибухом повстання нейтральну позицію. Пізніше, коли у них в зв'язку з подіями на західному фронті і в Райху, потворилися солдатські комітети, ми навіть дещо купували у них з потрібного воєнного матеріялу, коней і т. д. — Тут бували часом і курйозні історії, ілюструючі, як під час завірюхи вискачували на поверхню різні гохштаплери і самозванці. Один такий певний сеbe і свого великого значення „летун” — з'явився у штабі армії Палія. Ми довідалися про нього, зателефонували до німців, чи не продали б нам аеропляна, бо вони мали кілька, — ті відповіли згодою і я, в товаристві „летуна” пішов на оглядання аероплянів. З поведінки „летуна” видно було, що знається він на летунстві так, як вовк на звіздах і до купівлі не дійшло, бо на другий день „летун” зник.

Інший спритний тип зголосився військовим лікарем і за пару днів, укравши цінні медичні інструменти, теж десь пропав у гущі революції.

Одного ясного зимого дня ця гуща ще більше згустилася. Ініціативний Ангел, довідавшись, що на стації німці вагонуються і стоять вже п'ять чи шість повних ешелонів, а в них чимало військового майна, вирішив, ні з ким не порозумівшись, насоком тих німців обеззброїти. Його гармата, що стояла десь у місті, бахнула гарматою по ешелонах для страху, влучила у вдовину хату при залізниці і на тім заспокоїлась. Були якісь кінно-піші спроби ангелят заatakувати ешелони на двірці та зусріли кулеметний вогонь німців. І так цим разом роззброєння не повелось, хоч було багато випадків, коли це вдавалося при відпо-

відніх умовинах і підготовці. Забито було німецького команданта стації і його собаку.

Трапилось мені бути при цім свідком самосуду робітничого натовпу, що жадний сенсацій, а може й наживи, збігся до двірця. Кількох робітників вхопило якогось німця, що поспішав до свого ешелону, обезбройлі його, а потім посікли його шаблею. Коли один з наших старшин хотів спинити це знущання, натовп поставився до нього майже, як до німця, — було близько до самосуду і над ним. Врятували його кілька наших козаків зі зброєю в руках.

Але помимо всієї небезпеки двох німецьких санітарів з пов'язками Червоного Хреста з носилками, кинулись у натовп, поклали забитого німця на носилки і спокійно винесли його ніким не доторкані. Думаю, що тут символ Червоного Хреста був рішальним.

Скорі відділ Ангела вже наступав на Ніжин, взяв його при допомозі наших частин і пішов далі на Київ.

Десь скоро потім командарм Палій з'явившись телеграфічно з отаманом Болбочаном, казав себе завезти спеціальним вагоном на побачення з ним. Болбочан командував тоді всіма відділами Директорії на решті Лівобережжя. Мені трапилось бути присутнім при тому і я бачив, що Болбочан не був очарований ні ситуацією на нашім протиболішевицькому фронті, ні самим Палієм.

Після здобуття Києва роблено старання, щоб врятувати кадри нашої дивізії і, правдоподібно, беручи під увагу заслуги дивізії у повстанні, — одержано згори наказ переїхати на Лівобережжя в район Бердичева—Житомира з тим, що на наше місце приїде Чорноморська дивізія. На Лівобережжі ми мали дістати поповнення для скомплектування нашого стану, як бойової одиниці.

Тим часом у Чернігові ситуація, як ми довідалися, дуже погіршилась. Більшевики вже насідали. Туди послано залізницею наш третій полк, що приїхав уже на „розвір шапок”. Невеличкі українські відділі і т. зв. кіннота полковника Аркаса вже покидали місто. З'єднавшись з ними, з боями, полк відходив на Київ. Цей відхід при великих снігах і морозах, частинно пішки, частинно на конях і санями — був дуже тяжкий і пам'ятався для його учасників.

Присутність німців у Конотопі до певної міри ще здержувала виразний наступ большевицького фронту з півночі. Ми тримали тепер контакт з німцями, головно через їхні комітети і на побачення з ними приходив часом і сам Палій, беручи мене перекладачем. Приходилося і мені живітати дешевих революційних фраз і запевнені в нашім найкращім наставленню до „камерадів”. Та найбільше моя робота полягала у вічнім стирчанню і вдень і вночі при телеграфічних апаратах на залізничнім двірці, говорячи по т. зв. „прямому дроту”. Це був одинокий реальний контакт з нашими широко розкиданими по Чернігівщині і Полтавщині малими відділами, а одночасно це була до певної міри і розвідка, бо телеграфісти були свідомими українцями і старалися нам якнайбільше допомогти. Коли ми відходили з Конотопу, багато з них вступило до нашої сотні зв'язку. Зорганізована начальником штабу дивізії з якихось підозрілих типів

Ікер.

ПРО ДВА БРАТНІ НАРОДИ

(Фейлетон)

„Обніміте, брати мої
Найменшого брата...”

Т. Шевченко

Новорічний баль хору „Думка” пригадав мені епізод з-перед п'яти, чи й більше років, що трапився на одній з просфор „Думки”, здається чи не в Мангеттен Пласа.

Численне і добірне товариство засіло коло заставлених столів. Наш стіл був соборний, то значить, сиділи при ньому перед-і позазбручанці. З „них”, пригадую собі, була достойна Людмила Івченко, Михайло Мінський, Микола Понеділок і ще хтось з гірняківців. З „наших” — була майже в комплєті редакція „Свободи”.

І, ось, ред. Роман Купчинський, глянувши оком Галактіона Чіпки на соборне товариство, нахилився до пані Людмили і сказав:

— Як приємно спостерігати, коли при спільному столі зберуться представники двох братніх народів, і в милій, дружній атмосфері проводять час.

— Які ж то два братні народи ви маєте на думці? — спитала здивовано пані Людмила.

— Ну, українців і галичан.

Авторка „Домахи” наперед зажахнулася, потім посміхнулась та погрозила пану редакторові пальчиком:

контр-розвідка досить успішно перешукала підозрілих пасажирів у потягах у пошукуванню за золотом і одного разу у вудженій качці знайшла золотий фарш, але маю сумнів щодо її успіхів у дійсній розвідці.

Коли почали прибувати ешелони Чорноморської дивізії займаючи протиболішевицький фронт і Конотоп, постало само собою питання, що робити з великими складами амуніції на Вір'овці і з муніційним заводом у Шостці. — Вивезти їх було неможливо, висадити в повітря теж ні, бо згорів би і Конотоп. Не знаю, що зробила Чорноморська дивізія. Наша кінна сотня (яких тридцять шабель) під командою свого сотника Полякова — донського козака, що до нас сам зголосився на службу, пішла на Київ кінно та, на жаль, не дійшла. Певно була знищена в дорозі.

Наши ж постягані частини одна за одною від'їхали через Київ на Правобережжя — на Бердичів—Житомир, але майже всім, крім штабу дивізії і третього полку, навіть не довелося загріти місця у новім постю, — поїхали під командою полковника Пузицького на Коростень — новий фронт, де вже натискали більшевики, погрожуючи відрізати Київ від Правобережжя. Так з поповнення нічого і не вийшло.

— У вас небезпечний гумор, Романе Левковичу, — сказала.

... Є в нас, на еміграції, справи, про які пишеться і які промовчуються. З них одна така, одійозна, це „справа Збруча”, або поділу на „східних” і „західних” („східняків” і „галичан”). Наша преса в загальному затушковує цю прикру проблему, мовляв, щоб не копати нових Збручів та не роздряпувати старих ран. Постава може і слухна, але від того, що ми якесь національне лихо промовчуємо, воно, на жаль, аж ніяк не перестає існувати.

А факт є такий, що двоподіл існує і все далі поглиблюється... Як часто чуєте в „замкненому” галичанському товаристві: „Бо то всьо через тих східняків!” В деяких побожних домах „східняк” трохи не страшить дітей, як колись, в Старому Краю, страшили коминярем, чи поліцаем.

— Ви чули?! — гукає ображено пані до пані меценасової. — Христя заручилася з Борисом!

— Ну, і що?

— Та ж він східняк!

А по тому березі символічного Збруча?.. Для деяких центровиків — Львів був, є залишитися нещасною „провінцією”, а галичани — українцями третьої кляси, до яких пан редактор Волиняк пришив навіки зневажливу, на його думку, назву „магістри”.

На З'їзді „Слова” в палаті пана Джуса я почув таку репліку:

— Той К-ий написав непогану книжку.

— А він хто: наш, чи галичанин?...

Ми є свідками трагічного історичного парадоксу: там — під ворожою кормигою, народ поневолі усоборюється, тут, як кажуть, на вільній землі, еміграція чимраз більше замикається в різних геттах — побутово-племінних, релігійних, політичних, мовних, культурних, товариських... Присловута річка Збруч замість звужуватись — розливається широко в непрохідний Чорноморський лиман...

Тим більша честь і слава таким товариствам й організаціям, що їм хоч раз у році вдається зібрати довкола спільніх столів всі наші „народи”, на еміграції сущі. І тим, нечисленним, щоправда, домам, які культивують соборну атмасферу під час приватних, товариських „афер”. Наша партія, тобто М. В. Понеділок і я, завжди радо підтримаємо такі зібрання.

Е. М.

ЛИСТИ ДО ЛЮБЕЗНИХ ЗЕМЛЯКІВ

Є річчю давнознаною, понадто в свій час занотованою в фейлетонах Остапа Вишні, що кількість „русей” — є майже необмежена. Віддавна бо існували: Русь Западна і Русь Юго-западна, Русь Ізбянна, Кондовая, Толстозада (цитата з недавно в СССР „нарочито перевиданої”, поеми А. Блока), Русь Московская, Русь Подкарпатская, Русь Червоная... Зауральська... Забайкальська... Тіхоокеанска... Словом, Русь — „от Шалтая до Болтая”, як мусіли співати українські діти в початкових школах ще до р. 1917.

Революція збагатила цю колекцію ще двома „русями”, а саме: Русь Советська і Русь Зарубежна.

В серії пореволюційних воззеднань, зокрема по другій світовій війні, логічно було б почути: Русь Прібалтійська, Русь Прівіслянська... Румунська... Чехословацька... Венгерська... Албанська... і прочая, і прочая, і прочая, як стилізували були автори ще царських маніфес-тів.

Русь Іспанська — хоч як була в рр. 1936-39 близька до здійснення — на щирій жаль всіх прогресистів — не вдалася. Русь же Німецька — вдалася лише наполовину, або й натретину тільки: капіталізм і світова реакція, в тім випадку, підвели.

І мимо всього цього багатства, в колекції „русей” бракує ще однієї, чи не найважнішої, а саме: Русі Одескої. А вона безсумнівно і — для нас — наочно існує, ба її видає широкопочитний друкований орган, що виходить, що правда, під псевдонімом, але який же справжній, расовий одесит обходить без того чи іншого псевдоніму? В органі тім є постійна рубрика фейлетону, а що орган щоденний, то не дивно, що рівень дотепності фейлетоніста не одинаковий: раз гірше, раз ліпше. Бо то не легка річ бути дотепним щодня.

І от добрі люди достачили нам такий ото до-теп п. фейлетоніста:

В старих добрих часах всі наші актори були будь-то з Московського Художественного Театру, будь-то просто з театрів „Імператорських“. По прибуцті ж з новою еміграцією нового контингенту мистецьких сил виявилося, що більшість нових акторів чомусь то з Київського театру імені не то Тараса Шевченка, не то Та-

I. Вовчук

ПРО СЬОМИЙ КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ В ЗДА

Конгрес слово голосне й зобов'язуюче. Коли чуєш його, то здається, що люди, які складають Конгрес, мають сказати спільноті, яка їх післала, щось значуще, визначити, узмістовити шляхи і форми дії в змагові. Шостий Конгрес називали „переломовим”, а сьомий за задумом мав бути „репрезентативним”, тому й призначе-

раса Бульби, — якого саме Тараса — достовірно не знаю, та це й не важне.

Мовляв: ха-ха-ха! От так врізав, от так втяв тим клятим расчленітелям! Дійсно, дотеп, що й казати: колосаль! піраміdal! Умрі, Деніс, як сказав, здається, Пушкін (а, може, хтось з інших класиків доби февдельно-торговельного капіталізму в ССР?).

Правда, якийсь жовчний понурий расчленітель, з катаром шлунку і артретизмом, міг би їдко зауважити, що дотеп фейлетоніста з одеського офіціозу тхне нафталіною і „восходіт” до архаїчних епох „самоп'ор попъор на мордопісню”. А тепер же атомова епоха шпутніків, тьюхніка пошла вперіод... Але ми, знаючи від відомого русского (російського) писателя, що, крім „видимого сміху” існують ще „незримі для світу — слязи”, — не поділяли б такої жовчної опінії. Ми радше б, прислухаючись до таких зіткань, поспівчували б, пожаліли б (як радить Достоєвський і Гор'кій), потішили б...

Розуміється, якби вицезгаданий Київський театр був імені... ну, скажім, Христіана Раковського, Лазаря Моїсеєча, ну, нарешті, Жемчужіни Молотової, чи хоч би Еренбурга... Тоді було б і столично, і естетично, і, навіть монументально (в стилі нащево вслікаво саветськаво государства), а так, що ж? — „Тарас”, глуша, провінція... Ску-у-у-шно!

Але жарти — жартами. Що серед русских акторів на еміграції немає представників нації пануючої в ССР, цебто людей з Москви, Царевококтайська або, принаймні, з Курська, — то на те немає ради: це відповідає загальному національному складові „русской” еміграції, яку складають „уродженці”, „виходци” і „федералісти”. Чому ж актори мали б робити винятки?

А справжні русскіє, як видно, воліють... залишатися вдома.

но його в столиці — Вашингтоні. Інша річ, чи був він таким. Так уже ведеться в нас, що прикметникові наліпки, ми часто ставимо понад усе. Дехто гадає, що, як наліпиться ту чи іншу наліпку, то вже й осяг буде. А воно буває навпаки. Куди краще було б, якби наголошували не прикметникові наліпки, а підмедметність нашої дії, тоді б і діяльність наша стала змістовніша, ваговитіша і нас би більше шанували й розуміли.

Були побоювання, що представники організацій, умандовані учасники Конгресу, не будуть спроможні прибути, бо ж, як відомо, Вашингтон розташований збоку від головного розселення українців. Проте, ці побоювання виявилися даремні. Понад 300 делегатів прибуло на Конгрес з усіх місцевостей. Отже, заінтересовання Конгресом було й немале. Шкода, що комісія, яка перевіряла мандати, не посегрегувала делегатів, бодай приблизно, за суспільно-політичними течіями, які вони заступали. Може б це помогло людям побачити скільки „людю” є за дукцівською наліпкою, бо перед Конгресом творці цієї наліпки, задумували створити „справжній провід” з „братьських союзів”, представники, яких „зажди могли б закликати всіх членів УККА до послуху для свого зобов’язання поступати по-демократично”. Так говорилося в передовій статті „Вільна Україна”, число 20, перед Конгресом. А однодумна „Народна Воля” цю концепцію розвинула в числі, випущеному до Конгресу. Концепція, властиво, не нова й не глибока, суть її внято словом „послух”, який творці ДУКЦА, в центрі якого мав бути Робітничий Союз, задумували накинути українській спільноті. І все те робилось в оперті на братсько-забезпеченевий Робітничий Союз. Були, либо, спроби прилучити й другий союз і ставити ультиматум та вони не найшли підтримки й зрозуміння. Конгрес нічого про те не знов, а з’ясувалася та затія тільки тоді, як голова УККА склав заяву, що він не може очолити УККА. Епізод, але не маловажний. Бо люди, що задумували накинути свій послух цілій спільноті ультимативно перед Конгресом, заявили, що, коли це не вдається, „то Конгрес перейде в історію, як

початок кінця", бо „демократичні крайняки... відійшли б цілком від цілей УККА." („Вільна Україна", ч. 20).

З задуму дукцівських демократів нічого не вийшло, і крайняки не відійшли. Добре, чи зле сталося, що схаменулись, не будемо судити, але погрожуючи про відхід „цілком", виявили себе, що вони були й є в УККА не цілком, а частково. Не багато треба, щоб відійшли від нього. Як не вдається їм накинути свого послуху, тоді приходить погроза відходу, з уболіванням як-то роз'єднання шкодить визвольній справі. Така вже звичка у людей, що так закохані в демократичну наліпку, та звичка стала другою природою.

**

На цьому Конгресі, як і на попередньому шукали ліків на поліпшення стану української централі. Окремі організації подавали свої рецепти в писаних деклараціях, платформах і зверненнях. ОБВУА в своїй декларації, що її з-підполі показувано на залі, все ганили і висновок у читача міг скластися такий, що єдиний рятунок — покликати голову цієї організації очолити УККА, тоді все буде гаразд. Однодумці ОУНз радили ставити на чолі секретаріятів УККА „найздібніших, найенергійніших" і оплачувати їх так, щоб „це заохочувало здібних людей до праці". ОДВУ в своїх позиціях бачило „причину упадку УККА в тому, що платників наділено тими самими правами, що й членів-організації". Радили уневажнити постанову про права платників, а „строго заховувати засади Круглого Стола". Порад не бракувало, але жадна організація, що видала звернення, ні словом не обмовилась про свої зобов'язання і вклад для зміцнення нашої централі.

На Конгресі теж багато говорилось про недоліки, забуваючи, що кожна будівля суспільна, незалежно від її стилю і конструкції, тоді буде міцною, коли спиратиметься на міцний фундамент. А таким для УККА може бути тільки органічно-національна громада, що об'єднує всіх українців даної місцевості, які зберігають свою окремішність в діяльності і праці для визволення Батьківщини. Не форма стола (круглий чи вугластий), а те, що буде на столі є істотним і вирішним. І коли організації, центр ваги покладуть на працю в грома-

ді, на плекання в її членів національної повинності, на гарти її духа в змагові, тоді можна бути певним, що стан централі поліпшиться.

Заохочування до праці у фахових секретаріятах УККА, як то радили в своєму становищі однодумці ОУНз, річ може й добра, але перш-за-все треба мати з чого заохочувати. А на передодні Конгресу „заохочувальний" стан УККА виглядав дуже невесело, — в касі було менше 5.000 доларів. Делегати Конгресу підходили до спаду національного фонду, але серйозно над тим не застосувались, як не застосувались і над пляном, змістом і формою політичної діяльності УККА на довшу мету. Та при такій організації Конгресу, як вона була, інакше й не могло бути. Парламентарна машина складна річ, і потребує докладної продуманості всіх деталів. В підготовці Конгресу сталося так, що багато річей, не кажучи вже про деталі, не були підготовлені заздалегідь і доводилось все робити на коліні за два дні. Може через те і Конгрес був двоповерховий. На залі відроблявся порядок денний, а в бічних кімнатах суспільно-політичні кухарі готували наспіх, в гарячих дискусіях те, що мав схвалити Конгрес.

Поважна частина праці припала на комісії: резолюційну й номінаційну. Вже на першому засіданні резолюційної комісії, склад якої в основному був намічений за місяць перед Конгресом (і ні разу не зібравсь), несподівано внесено проект резолюції, за якою Конгрес мав схвалити домагання до Уряду ЗДА про встановлення дипломатичних зносин ЗДА з УССР, і радити урядові поширити культурний обмін з СССР так, щоб в ньому брали участь всі його республіки. Таке домагання для комісії було несподіваним і незрозумілим. Як не обґрунтовували внескодавці „політичної реальності" своїх домагань, що на їхню думку випливала із стану сучасної України, комісія відкинула їх. А Конгрес однозгідно схвалив зasadничо інші резолюції. В розділі їх „Окупована Україна" наголошено, що український народ, як і інші поневолені російським большевизмом народи не визнають силою накиненого їм стану окупації, змагаються й борються різними способами проти імперії — СССР за відновлення суверенних держав. В окремому розділі Конгрес, ствердживши, що українська нація своє державне буття визначила 41 рік тому, відки-

нув і заперечив всякі спроби сторонніх чинників приймати за базу української державності сучасну окупаційну державну форму України — УССР, як і непередрішенське становище до Української Державності.

В номінаційній комісії теж не обійшлося без суперечок і дискусій. Після довгих трудів, в поті лиця, і пристрасних дебат устійнено було склад керівних органів, який і схвалив однозгідно Конгрес.

На залі Конгресу думка делегатів була зачута в трьохвилинний регламент, може тому вона й не розвинулась як слід. Проте, і в коротких виступах всі промовці наголошували, що боротьба проти большевизму за визволення України є невід'ємною від боротьби проти московського імперіалізму.

**

Політичні мужі ЗДА, конгресмени і сенатори, що виступали на Конгресі, виявили обізнаність з українською проблемою і в більшості говорили співзвучно з думками резолюції. Конгресмен Волтер Г. Джад стверджив, що українці за залізною заслоною є найголовнішими союзниками Америки й їх не вдасться обдурити Росії. Говорячи з клинами про нерозважні спроби деяких політиків, що надіються укосити большевиків словами, конгресмен, член комісії закордонних справ, заявив: „Америка повинна сказати Советам: повіримо вам тоді, як звільните Україну”.

Конгресмен Огест Е. Йоганзен, шведського роду, в своїй промові згадав про шведсько-українську політичну приязнь. З його промови вичувалося глибоке розуміння суті большевизму, як етапу російського імперіалізму. Розуміння українського державного визволення виявив і конгресмен А. Фіген, вказуючи на прикмети російського імперіалізму в сучасному комунізмі.

Конгресмен Тадеуш Махровіч, що говорив польською мовою, закликав забути вчораши польсько-українську суперечки й спільно боротись проти російсько-большевицького імперіалізму. Самостійна Україна є самостійна Польща є гарантам миру на сході Європи. Сенатор Франк Дж. Лавші, словенського походження, в своїй промові згадував гетьмана І. Мазепу, Полтавську битву й висловив певність, що комунізм внедовзі буде подоланий і Україна стане вільною. Конгресмен Д. С. Сонд, індійсько-

го роду, висловив своє признання українцям, які не хочуть повзати перед ворогом, а боряться за свою державну волю. Сенатор Губерт Г. Гомфрі, в своїй довгій промові, заторкнувшись проблеми міжнародної політики, підкреслив вирішальну роль проводу в нинішніх складних змаганнях. Він радив не легковажити московської й китайської потуг; на його думку причин поразок західного світу й Америки треба шукати в людях. Америка має всі засоби, але не має динамічного лідерства й ясно накреслених перспектив. Військової зброї в сьогоднішній обороні проти советської імперії мало. Треба духової, моральної й культурної сили.

Виступи провідних мужів Америки, хоч і не є виявом офіційної американської політики, проте, не можемо нарікати, що нашого змагу не розуміють. Поволі, але те розуміння приходить, коли б тільки ми самі готували себе повсякденно до завтрашнього дня. Слухно президента УККА Д. Галичин, відкриваючи Конгрес, закликав всіх гартувати „єдиномислі” до зовнішніх ворогів і „братолюбіс” в себе.

**

Конгрес найшов відгомін в американській пресі. Згадав про нього і орган зарубежної Росії „НРС” за 3 березня. В замітці „Расчленітелі за работой” С. Павловский (коли судити за стилем, то, здається, гість Конгресу), подавши перебіг Конгресу, закликає всіх русских дати належну відсіч „расчленітелям”.

„Поз цю чергову маніфестацію „розчленітелей” Росії, цього разу в столиці ЗДА, нам, русским, та й американцям русского походження ніяк не можна пройти спокійно, як не можна не реагувати, бо не протилення злові буде дуже шкідливим з відповідними наслідками. Еже той факт, що десятки конгресменів і сенаторів ЗДА серйозно приймають всі розмови „розчленітелей” Росії й підтримують їх, має розбудити русску зарубіжну суспільність від сну й заставити реагувати проти ворогів Росії... Посиленому натискові „розчленітелей” Росії маємо противставити рішучий опір всіх живих сил зарубежжа”.

В серпні м. р. вони реагували, заявивши Президентові, що будуть разом з советським урядом боронити імперію, а нині погрожують нам. Хоч знають, що ніхто не думає розчленовувати етнічної Росії. Навпаки, змаг наш іде за відчленування, звільнення з її большевицьких обіймів, щоб не хрустіли в тяжких лапах Росії, яка так любить „плоть і кров”, ламаючи хребти поневолених народів.

В. Омельченко

ПРОФ. НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО

(З нагоди 75-ліття життя й 50-ліття науково-академічної діяльності)

Цього року закінчується 75 літ життя й 50 літ науково-академічної діяльності проф. д-р Наталії Полонської-Василенко.

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (Моргун) народилася 31 січня ст. ст. 1884 року в м. Харкові. Средню й високу освіту здобула у Києві, де 1901 р. закінчила Фундукліївську Жіночу Гімназію, курс Історично-Філологічного Факультету Вищих Жіночих Курсів, а 1913 р. одержала диплом I ступеня Університету св. Володимира. В 1912-1915 рр. була асистентом при катедрі історії Росії та методики історії на Київських Вищих Жіночих Курсах, водночас викладаючи історію в кількох київських жіночих гімназіях (починаючи з 1910 року).

1915 р. Наталія Дмитрівна склала магістерські іспити, а 1916 р. стала приват-доцентом Університету св. Володимира з дорученням читати обов'язковий курс археології і завідувати Музеєм Археології Університету. Того ж року її іменовано професором Вищих Жіночих Курсів Жекулінот у Києві, Київського Археологічного Інституту й Київського Географічного Інституту. 1920 року їй пропонували катедру археології Пермського Університету, але вона відмовилася, так само, як 1922 року відмовилася від катедри історії мистецтва в Азербайджанському Університеті (в Баку). В 1927-1931 рр. була професором Київського Художнього Інституту. Року 1940 відновила професорську діяльність у Київському Державному Університеті. На еміграції Наталія Дмитрівна була професором Українського Вільного Університету в Празі (з 1944 р.) і в Мюнхені, де викладала історію України, а 1946 р. — професором Української Православної Богословської Академії в Мюнхені, займаючи катедру історії української Церкви.

Наукова діяльність проф. Полонської-Василенко почалася в 1909 році, коли вона працювала над дослідженням вотчинного архіву кн. Кураткіних і Чичериних, що знаходився тимчасово в Києві. Дослідницька праця проф. Полонської-Василенко йшла двома шляхами: археології та історії України. З 1909 р. вона працювала в Київському музеї й брала участь у розкопках відомого українського археолога В. Хвойка у Білогородці (коло Києва). 1916 року працювала в Москві під керівництвом відомого російського археолога В. Городцова.

Починаючи з 1913 року основне місце займають праці з історії України. З 1914 р. вона працювала в архівах України й Росії, визбирюючи матеріали для своєї монументальної праці „Заселення Південної України в XVII столітті”. Наслідком цієї великої роботи була двотомова монографія (на 40 друкарських аркушів), яка, на жаль, ще досі не побачила світу, документальна збірка матеріалів з томи (також не видана), „Майно запорізької старшини, як джерело вивчення соціально-економічної історії Запоріжжя” й низка важливих розвідок з історії Запоріжжя та Південної України, опуб-

лікованих здебільшого у виданнях Української Академії Наук у Києві в 1920-их та на початку 1930-их рр.

1940 р. вона, після оборони дисертації „Заселення Південної України в середині XVIII ст.” в Інституті Історії Академії Наук ССР у Москві (в Україні жадна наукова, чи академічна інституція не мала права цього робити), дісталася одночасно, таємним голосуванням Наукової Ради Інституту вчений ступінь доктора історичних наук.

З 1924 й до 1943 р. (з перервою в 1934-1937 рр.) Полонська-Василенко була старшим науковим співробітником Української Академії Наук у Києві, працюючи спочатку в Комісії Соціально-Економічної Історії України XVII-XVIII ст., як вчений секретар Комісії (головою якої був акад. Дмитро Багалій), а потім в Інституті Історії України. В Академії Наук вона продовжувала свої дослідження історії Південної України та Запоріжжя, а також працювала над історією славнозвісної Києво-Межигірської порцелянової фабрики, якій присвятила дві великі монографії „Робітництво на Києво-Межигірській фабриці” й „Києво-Межигірська фабрика”, які також не побачили світу (загинули під час II світової війни).

Не зважаючи на важкі умовини, в яких проходила її наукова діяльність, вона опублікувала понад 100 наукових праць, що становлять цінний вклад в українську історичну науку. Цілком заслуженим було обрання проф. Н. Д. Полонської-Василенко на дійсного члена Українського Історичного Філологічного Товариства в Празі (1943 р.), Української Вільної Академії Наук (1948 р.), Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (1947), Academie Internationale Libre des Sciences et Lettres у Парижі (1953) та інших наукових установ

Незадовільний стан здоров'я й важкі матеріальні умовини еміграційного життя не спинили науково-академічної діяльності нашого науковця. Доказом того є її велика й плідна праця в УВАН (Історична Секція), НТШ (зокрема в „Енциклопедії Українознавства”), Церковно-Археологічній Комісії при Апостольській Візитатурі (декілька років тому вийшла в світ праця проф. Василенко-Полонської „Московська теорія III Риму в XVII-XVIII ст.”), УВУ й Богословській Академії. За останні роки вийшла в світ низка нових її праць, присвячених історії України, історії Української Церкви, історії української науки й культури. Готовий до друку університетський курс історії України (на 30 друкованих аркушів).

75 років життя і 50 років напруженої, відданої і суміліної науково-педагогічної праці не вгасили многостороннього інтелекту проф. Полонської-Василенко, яка дослідила цілий ряд окремих важливих явищ соціально-економічного, політичного і культурного життя українського народу, ввела в науковий світ велику кількість фактів, безпосередньо з архівних джерел, піддала їх кваліфікованій критиці, внісши цінний скарб в історію України.

БІБЛІОГРАФІЯ

James Burnham — *Rewolucja Manadzerska* (The Managerial Revolution) — Instytut Literacki, Paryz 1958, Biblioteka Kultury, стор. 277.

Автор — постать здана для нашого читальника, як і європейського, не від нині. Пройшовши в свій час через спокусу комунізму і бувши від р. 1934 аж до р. 1940 „чинним троцістом” (як сам признається в передмові) автор-науковець еволюціонував в останніх роках так далеко, що його, напр., остання книжка, при допомозі „магічних чинників”, була просто зліквідована і в тутешніх книгарнях не з’явилася...

Воно й не дивно. Як людину в свій час „втасмничу”, як ученого, озброєного методою і логікою наукового мислення, врешті, як письменника прозорого стилю й точних формульовань, — „магічні чинники” зігнорувати його не могли й мусіли вжити всіх доступних для них способів „унешкідливлення”.

„Менаджерська Революція”, видана оце *Kultur’ою* в польськім перекладі, — книга запізнена. Вона написана ще р. 1940, отже є на ній виразні сліди якщо вже не „троцізму”, то, принаймні, своєрідного догматизму думання й надмірного очитання в відповідній, отже матеріалістичній літературі. І автор, даючи передмову до польського видання своєї гіпотези менаджерської революції, є цього свідомий, хоч, на жаль, і не цілком. Во ця спізнена і, властиво, вже безујиточна книга, все ж з’явилася, як іще одна гіпотеза, ще одна теорія, ще одна схолятична система. Після прочитання книжки з’являється жаль, що зужито стільки енергії, стільки розмислень, стільки термінологічного штукарства. А наслідок, як у тім старобурсацькім дотепі: вер’ювка єсть вервіс простос. Автор, напр., зовсім не відчуває, що ціла його „менаджерська” телесологія, бувши побудована на догматичнім постулаті „великопростирних держав”, вже близького майбутнього, психологічно безпосередньо зв’язана з догматом „концентрації капіталізму” відомого соціального талмудиста XIX ст.

Дж. Бернгейм, оперуючи поняттям „капіталізм” і „комунізм”, як символами двох непримиримо-ворожих начал, буде свою гіпотезу на тім, що в обох устроях дійсну владу має нова кляса менаджерів, цебто керівників підприємств (як донедавна казали „капітанів промисловості”), фахівців у спілці з бирократією. І найяскравіше, як підкреслює автор, це видно саме в „Росії” (стор. 220), яка вже є „першою менаджерською державою”, що „готується до оборони своїх прав старшинства у менаджерських війнах майбутнього” (підкреслення наше). А ціль, розуміється, велика: „менаджерська сполука світу” (там же).

Річ ясна, що в помічниках п. Бернгейма є багато влучних деталів і що він ще р. 1940 знов зазначив, що з запізненим тріумфом відкрив чорногорець Джілас вісімнадцять літ пізніше... а наш В. Липинський знову перед півстоліттям („Листи” р. 1919-20). Дж. Бернгейм (р. 1940), обсервуючи започатковане совєтське „визволення” (певно, Галичини), досить точно викриває нехитру механіку тієї „менаджерської революції” на Сході Європи:

При вступі червоної армії місцеві робітники й селяни (...) переїмають владу над промисловістю й господарством, викидаючи тих капіталістів, які самі не вспіli втекти... з’являється видимість „робітничої влади”. Перша частина менаджерського завдання осягнена. Наступає друга. Маси заганяється — при помочі армії і досвідченого ГПУ — в ярмо. З’являються нові владарі — не нові капіталісти (sic!), розуміється, але російські менаджери і їх відпоручники, і починають провадити свіжо здобуті фабрики, копальні й банки. Робітничу владу редукується до назви, солдати й поліція підтримують чинність менаджерів. Ціла операція, яка в самій Росії (sic!) вимагала була багатьох літ, закінчується за пару місяців. (Стор. 231, підкреслення наше).

Але дальший хід розумовань автора сприймаємо, як дуже імлисту мішанину дійсності і схеми. Не давши дефініції понять „капіталізм” та „комунізм” і, правдоподібно, не знаючи (й не відчуваючи), що криється в символі „Росія”, автор приходить до тверджень, яких авторитетивність залишається в разючій незгоді навіть з голими історичними фактами:

Не підлягає сумніву, що революційний режим Россії показав подиву гідну витревалість... Утворився він в країні, яка безконечно більше від інших країн потерпіла за першою світовою війни. Оборонився перед інтервенцією наймогутніших великороджав... Переміг в громадянській війні... Не впав помимо (sic!) катастрофи голоду, що коштувалася мільйони жертв, як рівнож епідемії... Не був ніколи поважно загрожений внутрішнім бунтом... Те, що режим російський те все перетривав, можна пояснити єдино, яко доказ сили менаджерської організації суспільності, — і її сили у відношенні до організації капіталістичної (і т. д. і т. д.).

І далі — найяскравіше:

Факт, що Велика Британія і Франція занехали заатакування Россії під час фінської війни, — свідчить про кінець періоду, коли чужі капіталістичні (підкр. автора) держави могли сподіватися привернення в Россії капіталізму при помочі збройних сил. (Стор. 232).

Тут, що не твердження, то (м’яко кажучи) парадокс, або й просто уривок з пропагандивної сов.-летючкі. Отже, занадто дорогою ціною оплачує п. Бернгейм своє разюче незнання, ані істоти, ані державної конструкції, ані, врешті, найелементарнішої історії отієї „Росії”. Тому книжку автора можна закваліфікувати не лише духово-антинаціоналістичною, але й аناціональною, ба й антинаціональною. І то — всупереч історичній дійсності і всупереч тим історичним процесам, що проходять перед нашими очима.

Тож недивно, що захищаючи свою чисто-схолястичну (і, може, лише евфемістично так названу?) „гіпотезу менаджерської революції”, автор закінчує свою книжку як же типовими, як же характеристичними і як же „знайомими” нам „пророцтвами”:

Капіталістичний (sic!) націоналізм передпокладає відносно велику кількість незалежних, суверених держав — національних. Устрій менаджерський

стремить до зламання раз на завжди тієї політичної системи з одночасною заміною її малим числом великих суверенних просторів, які я називав над-державами.

(Стор. 274-275).

Для ясності й повноти вражень від книги треба до повищих цитат додати, що вже існуєють, на думку автора книги, менаджерською над-державовою є, розуміється „Россія”, отже СССР. Далі буде Німеччина (це слово бере (на стор. 256) автор в лапки, щоб підкреслити над-державний характер майбутньої менаджерської імперії). Над-державою ж має бути також країна, якої громадянином є автор.

Е. М.

В. Е. Шутой. Борьба народных масс против нашествия армии Карла XII. 1700-1709. Издание социально-экономической литературы. Москва 1958. Тираж 10.000. Стор. 448.

Судячи з тиражу і фірми видання, можна думати, що книжку призначено більше на експорт, як для народів імперії, про яких сказано, що вони „зберігають священну пам'ять про Полтавську битву, 250-ліття якої будуть відзначати в липні 1959 р.” (Стор. 446).

Як видно Полтавська перемога, яка відкрила Росії браму для експансії на захід і південь, що триває донині, буде використана в 250-ту річницю, щоб доводити світові і поневоленим націям, що народ „залишився твердий у своїй покорі” цареві Петрові. Цього не розуміла, мовляв, досі буржуазна історіографія. (Стор. 6).

Гетьмана І. Мазепу і Карла XII, за твердженням автора книги, підтримувала старшина і частина Запоріжжя. Цю думку автор і намагається довести, відповідно фальсифікуючи досить обширні матеріали і цитати з документів. Та це не завжди вдається. Руйнування Січі „не було наслідком якихось розпорядженій Петра або Меншикова, як то необґрутовано доводив Д. І. Еворницький, а наслідком того спротиву, який чинили русскому військові старшини і запоріжці” (Підкреслення наше) (Стор. 386). Отже, не піддавалася, а винний за руїну не Петро, а Мазепа (стор. 372).

У вступі подано кілька рядків з Пушкінової „Полтави”, як то „Україна” сумно зашуміла і повстала кривава зоря війни народньої”, хоч її не видно з документів. Зате виразно стверджено в промові Петра перед військом в день битви, 6 липня 1709 р., защо воювала Москва тоді і чого так цупко тримас Україну большевизм: „Прошу доброго ващого подвига дабы неприятель не исполнил воли своей и не отторгнул бы толь великоизначного малороссийского народа от державы нашей, что можетъ быть початкомъ всехъ нашихъ неблагополучий”. (Стор. 423). Програму Петра здійснюють большевики нині в Берліні й Ірані.

Видавництво „Вісник” ООЧСУ розенлас до колірпортажі брошурі Е. Малайюка

МАЛОРОСІЙСТВО

Це близькуча розвідка про найбільше лихо в нашій історії.

Її має прочитати кожен українець!

Ціна брошурі 50 центів.

В 250-ту РІЧНИЦЮ ВЕЛИКОГО ГЕТЬМАНА

Видавництво „ВІСНИК” ООЧСУ видас

монографію О. Огоблини

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА І ЙОГО ДОБА

Книга, біля 300 сторінок з ілюстраціями,

вийде у місяці вересні ц. р.

За передплатою знижена ціна книги, в оправі — \$3.00. Видавництво приймає передплату готівкою до 1 серпня 1959 р.

Видавництво
„ВІСНИК” ООЧСУ

ПОВІДОМЛЕННЯ

На відзначення

300 РІЧЧЯ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНИ НАД МОСКВОЮ ПІД КОНТОПОМ

ОВФ Ньюоркської Округи уряджують
НАЦІОНАЛЬНУ МАНІФЕСТАЦІЮ

28 червня 1959 року

на площі ВАЙТБІРТ ГРОВ

(Випані — біля Ньюарку, Н. Дж.)

Просимо всі українські організації до участі в маніфестації.

Закликаємо українські громади Ньюоркської Округи величаво відзначити збройно-політичну перемогу гетьмана Івана Виговського.

Маніфестаційний Комітет

~~~~~

Закінчення Збірки на Прес. фонд з попереднього числа

1-й Відділ ООЧСУ, Ньюарк

По 5 дол.: Т. Вортник, Ф. Шкурат.

По 3 дол.: Ю. Кононів, В. Таланчук, А. Андріюк.

По 2 дол.: Б. Процюк, М. Корнило, М. Миськів, І. Галій, М. Мис, Л. Мигаль, П. Батьків, Н. Басняк, М. Васильюк.

По 1 дол.: М. Видра, Д. Юроп, Г. Філь, В. Закамарок, М. Іванчук, М. Фарбанець, М. Паньків, І. Пісоцький, А. Бориченко, І. Назар, О. Ганяк, В. Пацак, Богдан М., А. Рогальський, В. Качмар, І. Лемський, Г. Шпигульський, В. Псуй, М. Красножоний, В. Цюрпіта, Ф. Луцишин, М. Гребняк, В. Сидорович — 50 цент.

12-й Відділ ООЧСУ — Джерзі Сіті

По 2 дол.: І. Цьолко, М. Шеремета, М. Голубець, Д. Притуляк, Г. Бура, Д. Дидик, М. Пилипчак.

По 1 дол.: М. Івасюта, М. Бура, І. Шупляк, А. Шупбак, Я. Іваницький, П. Воях, Т. Доманський, В. Гаврилюк, В. Жуківець, П. Такой, М. Дзядів, П. Пришляк, М. Броварний, В. Плечан, С. Миколишин, І. Пекар, С. Микитюк, В. Шемлій, М. Швед, Чуйко — 0.50.

20-й Відділ ООЧСУ — Аллентавн

По 1 дол.: М. Пут'ко, Д. Хорват, І. Ковалський, Д. Гудз, М. Пукшин, І. Ганич, С. Муха, І. Федорак, М. Іванів, І. Стасів, А. Войшкевич, М. Романів, Ф. Чубенко, М. Юрічко, С. Худай, П. Горбовий, М. Хомка, М. Воцко, І. Швець, П. Кривоніс, Д. Паращак, В. Васильяк — 0.50.

Всім жертвам ДЯКУЄМО!